

4. $\frac{29}{m}$

สี่และลักษณะหัวใจ

ชนิต อดุไพธิ

สี่และสักขณะหัวไชน

ชนิต อญุไพธ

พระพรต

พระราม

พระลักษมณ์

พระสัตรุด

คำนำ

เรื่องสี่และลักษณะของหัวโขนในสมุดเล่มนี้ เกิดจากความสงสัยด้วยเมื่อหัวโขนที่ใช้ในการเล่นการแสดงเกิดชำรุดขึ้น เจ้าหน้าที่เก็บรักษาที่ส่งผ่านมาขอให้ส่งผ่านไป ให้ช่างซ่อม เมื่อซ่อมแล้ว ช่างก็ส่งคืนมาผ่านไป ยังเจ้าหน้าที่เก็บรักษา ครั้งแรกๆ ก็ไม่เกิดความสงสัย เพียงแต่เห็นว่าซ่อมแล้วใหม่ดี ต่อในตอนหลังๆ จึงสังเกตเห็นว่าลวดลายที่ซ่อมใหม่ไม่ประณีตและไม่ซ้อยชดงดงามเท่าของเก่า เมื่อมีเวลาหาโอกาสพิจารณาต่อไป จึงเป็นเหตุให้เห็นอะไรๆ อย่างอื่นอีก โดยเฉพาะสี่ซึ่งดูเหมือนจะไม่คงที่ เลยเกิดสงสัยและอยากรู้อยากเห็นขึ้น ลองเทียบเคียงถามช่างซ่อมดูก็ได้ทราบว่าช่างซ่อมและช่างทำหัวโขนแต่ละฝ่ายต่างมีตำราสี่และลักษณะหัวโขนเป็นคู่มืออยู่ด้วยกัน และต่างฝ่ายต่างอ้างกันว่า ได้มาจากครูช่างคนนั้นๆ ซึ่งล่วงลับไปแล้ว และต่างก็หวงแหนตำราของตน ถ้าไม่ใช่ลูกหลานหรือศิษย์หากคนโปรดปรานเป็นที่ไว้นับถือจริงๆ ก็ไม่ยอมเปิดเผยหรือให้ดูคงจะเป็นเพราะข้าพเจ้าไม่เป็นทั้งสองอย่าง จึงได้รับแต่คำผัดผ่อนไป แต่ไม่ให้ดูก็ไม่เป็นไร อยู่ๆ มาข้าพเจ้าก็เกิดมีตำราเรื่องสี่และลักษณะหัวโขนขึ้นอวดช่างบ้าง ตอนนั้นเลยได้ดูหลายตำรา และได้ความรู้ว่า ตำรานั้นๆ บางอย่างก็ขัดแย้งและไม่ตรงกัน ทั้งบางตำราก็สังเกตเห็นได้ว่าจัดไว้อย่างคร่าวๆ เป็นที่หมายรู้กันเฉพาะตัว เข้าใจว่าบางอย่างก็จัดไว้ด้วยเข้าใจผิดด้วยซ้ำ

แต่อย่างไรก็ดี ในการสอบสวนค้นคว้าเรื่องนี้เป็นเหตุให้ได้ความรู้ใหม่อีกอย่างหนึ่งว่า ความรู้ในเรื่องสี่และลักษณะหัวโขน เช่นที่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ คุณเหมือนจะมีใช้ความรู้ของครูบาอาจารย์ทางโขน หากแต่เป็นความรู้ของช่างผู้สร้างหัวโขน ถ้าไปได้ถามครูอาจารย์ทางโขน ก็ได้รับความรู้ในเรื่องนี้น้อยเต็มที่ หรือบางครั้งก็กลับได้เป็นความรู้ยิ่งขึ้นไปอีกเสีย และที่

เช่นเดียวกับความรู้ในศิลปทางโขน คือ มีได้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย คงรู้จักกันอยู่ แต่ในวงการช่างทางนั้นด้วยกัน ทั้งในบรรดาช่างก็คงรู้จักกันอยู่แต่ครูหรือช่างผู้ควบคุม ส่วนช่างลูกมือก็คงทำไปตามแต่ครูหรือหัวหน้าผู้ควบคุมสั่ง ความรู้อันเป็นรายละเอียดที่มีอยู่เป็นหลักฐานก็ดูเหมือนจะเพียงแต่จดไว้เพื่อช่วยความจำมากกว่าที่จะมุ่งหมายให้เป็นตำรา ที่เป็นดังนี้อาจเป็นเพราะในสมัยโน้น เมื่อมีช่างชั้นครูบาอาจารย์ที่รู้เรื่องคืออยู่แล้ว ดัดจริตสงสัยอย่างใดก็สอบถามและปรึกษาท่านได้ ทั้งอาจเป็นไปได้ว่าท่านผู้เร่เรื่องดั่งสมัยโน้นต่างก็ไม่ถนัดที่จะขีดเขียนกันอยู่ด้วย จึงไม่สู้มีผู้เรียบเรียงจดเขียนขึ้นไว้ แต่สังเกตจากสีและลวดลายลักษณะหัวโขนของเดิมที่ปรากฏอยู่ เห็นได้ว่าท่านผู้รู้แต่ก่อนโน้นได้วางกำหนดเรื่องสีและบัญญัติลักษณะหัวโขนไว้เป็นแบบแผนเรียบร้อยเป็นอันดี โดยเฉพาะเรื่องสีเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะโขนบางตัวให้สีผิวดินทีเดียวก็จะกลายเป็นคนละตัวไปได้ แต่ที่ความรู้ในเรื่องเหล่านี้มาเกิดเสื่อมทรามขึ้นในภายหลังนั้น ก็คงเนื่องจากท่านผู้เร่เรื่องดีหมดตัวไป และช่างบางคนก็มีน้ำใจไม่สู้กว้างขวาง ความรู้ความจำและฝีมือช่างในเรื่องผสมสีและสร้างหัวโขนจึงเสื่อมทรามไปด้วย

เคราะห์ดีที่ยังมีหนังสือบางเรื่อง ทำนองเรื่อง "พงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์" ของเก่าเช่นที่นำมาตีพิมพ์ไว้ต่อท้ายในสมุดเล่มนี้ ยังเหลืออยู่บ้าง และเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้บรรดาแก้วช่วยกันแต่งโคลงประจำภาพตัวสำคัญในรามเกียรติ์ จารึกไว้ ณ พระระเบียงในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในงานสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ โคลงประจำภาพเหล่านั้นได้บอกลักษณะและสีของตัวโขนไว้ด้วย แม้จะไม่ครบทุกตัว เช่นที่นำมากล่าวไว้ในสมุดเล่มนี้ แต่ก็มีประโยชน์อยู่มาก ทั้งต่อมาท่านนาคะประทับผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้สนใจค้นคว้ารวบรวมและเรียบเรียงหนังสือไว้เล่มหนึ่ง

ให้ชื่อว่า “สมณภิธานรามเกียรติ์” และมีผู้ตีพิมพ์จนเป็นเล่ม ซึ่งท่านนาคะ-
 ประทีป ได้เมตตามอบให้ไว้แก่ข้าพเจ้า ๑ เล่ม จึงเป็นโอกาสได้ศึกษาและ
 ได้รับความสะดวกจากหนังสือเล่มนี้เป็นอันมาก เรื่องสีและลักษณะของ
 หัวใจในสมุดเล่มนี้ ส่วนใหญ่ข้าพเจ้าได้มาจากหนังสือดังกล่าวนี้ แล้ว
 ศึกษาเปรียบเทียบจากหนังสืออสุรพงศาวารพงศ์และอื่นๆ บ้าง สืบสวน
 ได้ตามจากท่านผู้รูปร่าง ซึ่งแต่ละท่านต่างก็เมตตาให้คำแนะนำช่วยเหลือเป็น
 อย่างดี โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณอนุমানราชชน ได้เมตตาช่วยชี้แจงแนะนำ
 เรื่องสีและกรณบทที่กเพิ่มเติมให้จากที่ข้าพเจ้ารวบรวมไว้ ดังได้นำมาตีพิมพ์
 รวมไว้ในสมุดเล่มนี้ และอีกท่านหนึ่ง คือ ท่านศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
 ซึ่งได้เมตตาแสดงวิธีผสมสีสำหรับเขียนหัวใจตามชื่อที่เรียกไว้ในภาษาไทย
 แล้วระบายลงแผ่นกระดาษมอบให้มาไว้ดูเป็นตัวอย่างครบทุกสี นับว่าเป็น
 ความกรุณาพิเศษแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้ใช้สีตัวอย่างนั้นเป็นหลัก
 มอบให้ช่างผู้หน้าที่ซ่อมและสร้างหัวใจใช้สีตามนั้น ทั้งได้จัดถ่ายรูปหัวใจ
 ตัวสำคัญๆ แล้วให้ช่างระบายภาพตามสีที่ท่านศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
 ให้สีตัวอย่างไว้นั้นเป็นจำนวนมาก แต่สีและลักษณะของหัวใจตามที่บอกไว้ใน
 สมุดเล่มนี้ บางตัวก็ไม่ตรงกันกับภาพที่ผนังพระระเบียงในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ต่อมา ข้าพเจ้าได้ติดต่อเรื่องจะตีพิมพ์สีตัวอย่างนี้กับเจ้าของและผู้จัด
 การโรงพิมพ์ในประเทศไทย ก็ได้รับทราบว่ามีโรงพิมพ์ใดในประเทศไทย
 สามารถตีพิมพ์ได้ถูกต้องตามสีเหล่านั้น แต่แนะนำให้ส่งไปตีพิมพ์ในต่าง
 ประเทศ ซึ่งเมื่อคิดนึกตรึกตรองทบทวนดูแล้ว รู้สึกว่าเป็นการเหลือบ่ากว่า
 แรงและเกินกำลังที่จะทำได้ในระยะนี้ จึงจำต้องยุติไว้ก่อน แต่ภาพสีและสี
 ตัวอย่างเหล่านั้นยังเก็บไว้นาน ก็นับวันแต่จะเลือนลางจางไป จนในที่สุดอาจ
 ใช้เป็นแบบและเป็นสีตัวอย่างไม่ได้ ซึ่งเป็นสิ่งน่าเสียดาย สมุดเล่มนี้จึง

ขาดความสมบูรณ์อย่างสำคัญที่ไม่สามารถนำสีมาตีพิมพ์ไว้ให้คุณเป็นตัวอย่างได้ ทั้งเรื่องสีและลักษณะของหัวโขนที่นำมากล่าวไว้ก็ยังไม่สมบูรณ์ในเล่ม ดังที่ท่านผู้อ่านอาจสังเกตเห็นได้ว่าหัวโขนที่มีอยู่ในรายชื่อนั้น บางแห่งก็ได้บอกสีและรูปลักษณะไว้ เพราะยังไม่พบหลักฐานและตำรา ทั้งที่มีบอกไว้ก็อาจผิด ๆ ถูก ๆ ในบางแห่งโดยความพลั้งเผลอหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ จึงขอถือโอกาสเรียนพิจารณาแก่ท่านผู้อ่านไว้ในที่นี้ด้วย ถ้าท่านทราบและมีหลักฐานว่าหัวโขนนั้น ๆ มีสีและรูปลักษณะเป็นอย่างอื่น ผิดแผกแตกต่างไปจากที่กล่าวไว้ในสมุดเล่มนี้ ขอได้โปรดแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบด้วยจะเป็นทั้งความกรุณาและเท่ากับได้ช่วยกันแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องสมบูรณ์ในกาลต่อไป

เนื่องจากขวน ขวายรวบรวมและเรียบเรียงจัดตีพิมพ์สมุดเล่มนี้ขึ้น หากมีการใดอันจะพึงนับได้ว่าเป็นส่วนแห่งกุศล ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนแห่งกุศลนั้น แก่ท่านนาคะประทับและแก่บรรดาช่างฝีมือผู้ประดิษฐ์สร้างหัวโขนซึ่งได้ล่วงลับไปแล้วทุกท่าน

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง แก่ท่านเจ้าคุณอนุนามราชชน และท่านศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ซึ่งได้เมตตาชี้แจงแนะนำความรู้ในเรื่องสี และขอขอบใจนายชลหุมุ ชลานุเคราะห์ กับนายปราโมทย์ คำเจริญ ซึ่งได้มีใจช่วยถ่ายภาพและเขียนภาพลายเส้นหัวโขนให้ใช้ตีพิมพ์ประกอบไว้ในสมุดเล่มนี้ หวังใจว่า ภาพเหล่านั้นคงจะช่วยให้ท่านผู้อ่านเข้าใจเรื่องตามที่กล่าวในสมุดเล่มนี้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นเป็นแน่

ธนิต อยู่โพธิ์

กองการสังคีต

กรมศิลปากร

๑๗ สิงหาคม ๒๔๘๖

สารบัญเรื่อง

คำนำ	หน้า ๓	พงศ์เรื่องในรามเกียรติ์	หน้า ๔๐
สี่กายและสี่หน้าโขน	หน้า ๓	อสูรพงศ์และพรหมพงศ์ในกรุงดงกา	หน้า ๔๐
ประเภทของหัวโขน	หน้า ๕	อสูรต่างเมือง	หน้า ๔๒
สี่และลักษณะของหัวโขน	หน้า ๓๕	อสูรพงศ์ในบาดาล	หน้า ๔๔
๓. ถึง	หน้า ๓๕	อสูรพรหมพงศ์	หน้า ๔๔
๒. ยักษ์ อสูร และวากษณ์	หน้า ๒๐	อสูรเทพบุตร	หน้า ๔๔
๓. มเหตักขเทจวราช	หน้า ๓๔	อสูรกษัตริย์	หน้า ๔๕
๔. เทวกุมาร	หน้า ๓๕	อสูรและนางฟ้าลูกต่างป	หน้า ๔๕
๕. เทพอำมาตย์พระอิศวร	หน้า ๓๕	วงศ์กษัตริย์	หน้า ๔๖
๖. เทวดา	หน้า ๓๕	กษัตริย์ต่างเมือง	หน้า ๔๗
๗. สัมพรเทวี	หน้า ๓๗	บกษาชาติ	หน้า ๔๗
๘. ฤษี	หน้า ๓๗	พระยานาค	หน้า ๔๗
๘. กษัตริย์และกุมาร	หน้า ๓๗	สัตว์จตุบาท	หน้า ๔๗
๑๐. พราน	หน้า ๓๗	พราน	หน้า ๔๗
๑๑. สัตว์จตุบาท	หน้า ๓๗	มเหตักขเทจวราช	หน้า ๔๗
๑๒. พญาบกษ	หน้า ๓๗	ฤษี	หน้า ๔๗
		ฉนวนรพงศ์	หน้า ๔๗

สารบัญรูป

รูปสี่

หัวข้อนี้ มีพระหัตถ์ดัดกรมหันนวรรวัฒน์ศุภากร

หัวข้อนี้ภาพลายเส้น

พระพิราพป่า	แผ่น ๓
พระพรต พระราม พระลักษมณ์ พระสัตรุด	แผ่น ๒
พระอิศวร แบบ ๑ แบบ ๒	แผ่น ๓
พระพรหม พระอิศวร พระอินทร์	แผ่น ๔
พระอิศวร พระพรหม พระปรคณขรรพ พระบัญชาสัตว์ พระภรตมุนี หรือ พระครุ	แผ่น ๕
กุมภกรรณ พิเภก ทศกัณฐ์ ล้ามหนักษา	แผ่น ๖
อินทรีชิต สัทธาสูร รามสูร	แผ่น ๗
มังกรกัณฐ์ พญาทฤษณ์ มัยราพณ์ วิรุญจำบัง พระพิราพ (ทรงเครื่อง)	แผ่น ๘
กุมภกรรณ รามสูร พระพิราพ (ป่า)	แผ่น ๘
หิรันตยักษ อากาศตะไต้ สัจหา	แผ่น ๑๐
นางเฉลี้อสูมุทร นางกานาสูร นางล้ามหนักษา ไพนาสูรียวงศ์ นนทก วิรุญมุข	แผ่น ๑๑
หนุมาน ชามพวราช นิตพิท	แผ่น ๑๒
อสูรณีต ชมพพาน องคต สัตว์พ นิตพานร หรือ พิมตพานร	แผ่น ๑๓
นิตนนท พาส ชมพพาน หรือ ชมพหม	แผ่น ๑๔
อสูรณีต หนุมาน นิตพิท หนุมานแผดงฤทข นิตพานร หรือ พิมตพานร	แผ่น ๑๕
ชฎายอดแหตม เทริดยอดแหตม มงกุฎสัตว์ บันจุเหว็จ	แผ่น ๑๖
วัดเกด้ายอด มงกุฎสัตว์ วัดเกด้าเปตว กระบังหน้า	แผ่น ๑๗

มัธราพงษ์

รามสูร

ทศกัณฐ์
พิราพ

รามสูร

มังกรกัณฐ์

หัวโขนเหล่านี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒

เป็นต้นหนังสือพระหัตถ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัดน์นัศุภากร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัดน์นัศุภากร พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้า
เฉลิมศักดิ์ เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงบวชกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว และทรงผนวชเป็นสามเณรในวัดบวรนิเวศวิหารพร้อมกับเจดาทรงผนวช
โปรดให้สถาปนาเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ มีพระราช
ปรารภในประกาศว่า “ทรงปรีชาชำนาญในการจิตรกรรม แม้นยำในแบบอย่าง
หลักฐานของการช่างโบราณ ทรงอุทิศหาทำการอันวิจิตร ด้วยพระหัตถ์
เป็นอันมาก ยากที่จะหาผู้เสมอได้.....” ต้นพระชนมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖

หัวโขนที่พระหัตถ์ ยกย่องกันว่า เป็นฝีมือช่างทรงงามมาก

อธิบายภาพลายเส้นรูปหัวใจ

๑. ทศกัณฐ์
หน้า๓ชั้น มงกุฎชัย
ปากแฉะ คาโพตง

๔. มัศจรรย์
ยอดกระหนก
ปากขบ ตาจรเข้

๗. มังกรกัณฐ์
ยอดนาค
ปากขบ ตาจรเข้

๑๐. พิเภก
ยอดน้ำเต้า
ปากแฉะ ตาจรเข้

๒. ตรีเมฆ
ยอดหางไหล
ปากขบ ตาจรเข้

๕. วิรุญจำบัง
ยอดหางไก่
ปากขบ ตาจรเข้

๘. กุมภกรรณ
หัวโล้น
ปากแฉะ คาโพตง

๑๑. พีราพ
หัวโล้น
ปากแฉะ ตาจรเข้

๓. รามสูร
ยอดกาบไม้ จอนหุยกษ์
ปากขบ คาโพตง

๖. อินทรชิต
ยอดกาบไม้ จอนหุมนุชย์
ปากขบ คาโพตง

๙. พญาขร
ยอดจีบ
ปากขบ ตาจรเข้

๑๒. บรรลัยกัลป์
ยอดน้ำเต้าพ่อง
ปากแฉะ ตาจรเข้

- หมายเหตุ:— ๑. เว้นหมายเลข ๒ และ ๗ นอกถนน ถ้าเปิดย่นต์ และเปิดย่นชุดแต่ง
อาจเป็นตวงอื่นได้ เช่นหมายเลข ๓ ถัดขาว เบนต้งหัดเคชะ
ดูอธิบายในหน้า ๑๑-๑๓ และตั้งแต่น้ำ ๒๐ ไป
๒. หมายเลข ๓ กับ ๖ เรียกออกอย่างหนึ่งว่า ฐฎาเดินหิน เปรียบเทียบ
ให้เห็นความแตกต่างระหว่างจอนหุยกษ์กับจอนหุมนุชย์ จอนห
มนุชย์ทั่วไปอย่างหมายเลข ๖ นอกถนนเป็นรูปจอนหุยกษ์ แต่
หัวใจ ๒ หัวนี้ ถ้าไม่พลพถนอาจสร้างเหมือนกันได้ และดู
เหมือนคือมันเคยหยิบฉวยใช้แทนกันก็มิ

- 9 -

- 10 -

- 11 -

- 12 -

- 13 -

- 14 -

- ୯ -

- ୧୦ -

- ୧୧ -

- ୧୨ -

- ୧୩ -

- ୧୪ -

สีกายและสีหน้าโขน

ศาสตราจารย์นิ โกลาส์
ให้คำเทียบไว้ในภาษาอังกฤษ

และ
ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี (ซี. เฟโรจี)

เป็นผู้ให้สีตามคำเรียกในภาษาไทย^(๑)

คำที่พิมพ์ด้วยตัวเอน เป็นคำอธิบายเพิ่มเติม

ของ

พระยาอนมานราชชน

๑. ขาว ฝุ่น (ภาษาช่าง
สามัญเรียกสีแป้งนวล)	white.
๒. เกลอมประกัสสร ขาว+คราม+เหลือง	light yellow.
๓. เกลอมเหลือง	light yellow.
๔. เหลืองอ่อน (ดู ๗)	light yellow.
๕. แดงเสน
เสนหรือแดงเสน (แสด)	red, light red.
๖. สেন	red, light red, <i>vermilion</i> .
๗. จันท์ร สีนวล (สีจันท์ร)	pale orange or broken yellow.
๘. ดอกชบา มณีแดง (พลอยทับทิม)	scarlet.

๑. ไม่สามารถนำตัวอย่างสีมาพิมพ์ไว้ให้ดูในสมุดเล่มนี้ได้

๕. ลินจี่ ลินจี่ แดงชาด (ลินจี่) crimson lake.
๑๐. ชมพู (ดู ๔๖ หงชาด) pink.
๑๑. ฟ้าแถบ pink.
๑๒. แดงชาด แดงชาด (แดงเล็กคนก แดงยอ) bright red, red, *crimson*.
๑๓. ดอกตะแบก (ดู ๓๐ ม่วงแก่) deep azure, blue purple.
๑๔. หงเสน หงเสน (สีหม้อใหม่) light red, *light vermillion*.
๑๕. หงสบาท หงสบาท หรือ ก้ามปูอสุรา light red, *orange*.
(สีหม้อใหม่) สีส้ม สีดอกจำปาอ่อน
๑๖. แสด bright red, orange.
๑๗. บัวโรย faded rose.
๑๘. แดง (ดู ๔๖ หงชาด) rose.
๑๙. ม่วง ม่วงแดง purple.
๒๐. เหลือง เหลืองรงค์ (รงค์ทอง) yellow, *gamboge tint*.
๒๑. เหลืองแก่ เหลืองแก่ (จำปา) dark yellow.
๒๒. ทอง (เหลืองทอง) golden.
๒๓. นารัก dark sepia.
๒๔. ม่วงอ่อน (ดู ๓๐ มีดก้นเพียงแก่ - อ่อน) light purple.
๒๕. ขาบ คราม (น้ำเงินแก่) dark blue, *ultramarine blue*.
เขียวขาบ (ดอกอัญชัน)
๒๖. เมฆมอ (ดู ๓๑) azure.
๒๗. ผ่านแดง piebald (brown).
๒๘. ทองแดง copper - coloured.

๒๙. ส้มฤๅษ ^๕ คราม + เหลือง + ดำ + แดง + ขาว dark brown, sepia,
greenish neutral tint
๓๐. ม่วงแก่ ม่วงชาด (ส้ม ^๕เมล็ดมะปราง หรือ ^๕ ดอกตะแบก) dark purple.
๓๑. มอคราม มอคราม (สีฟ้า) indigo blue, indigo grey,
(สีดอกผักตบ) *light - cobalt, brown.*
๓๒. เมฆ (ดู ๒๖ และ ๔๑) เป็นสีอยู่ในระหว่าง dark grey, blueish grey,
เพราะเมฆ อ่อนกม เข้มกม
๓๓. ครามอ่อน (ดู ๓๑) pale indigo blue.
๓๔. กำมปู (ขัดกับ ๑๕) dark green. ถ้าเป็น ^๕ *dark green*
ก็เป็นเขียวใบแค (เขียวสมอ, สีส้มอ)
๓๕. เขียว เขียวมรกต (พลอยเขียว) green.
๓๖. น้ำไหล sea - green.
๓๗. ฟ่านดำ piebald (black).
๓๘. ฟ่านขาว piebald (white).
๓๙. ดินแดง dark red, dark brick red.
๔๐. หงดิน หงดิน (หม้อใหม่แก่) dark red, *brown violetish.*
๔๑. มอหมึก มอหมึก
(เทาหรือสีหมอก) *bluish grey.*
๔๒. ดำ หมึก (ดำหมึก, ดำมืด) black. }
๔๓. เทา หมอก (สีเทา, สีสวาด) grey. } มีดก้นเพียงแก่อ่อน
๔๔. ดำหมึก มอหมึก (สีเทา, สีหมอก) sable. }

๔๕. เหลืองเทา นวลเทา (สีกากี)

yellowish grey.

๔๖. หงชาด หงชาด

bright red, dark rose, brick red.

(ชมพู หรือ ดอกกุหลาบ)

rose.

เรื่องสีก็เหมือนกับเรื่องแสง เอากำหนดแน่ไม่ได้ ไม่มีตายตัว สีที่ผสมส่วนใด
 มากน้อยไปนิดเดียว ก็เป็นอีกสีหนึ่ง แล้วก็เรียกเอาตามชอบใจ อาจารย์ศิลป์ก็เรียก
 ไม่อยู่ที่เหมือนกัน เพราะหนักสีไหนไปนิดเดียวก็เป็นอันไปได้ พระเทวา ๗^(๑) ก็
 เช่นเดียวกัน ทนทางที่ดูเรียกเอาตามทีอาจารย์ศิลป์บอก แต่ต้องให้ตรงกับสีตัวอย่างที่
 ให้แก่ดู ถ้าระบายใหม่ไปให้แก่ดูใหม่ อาจให้ชื่อฝรั่งเป็นอีกสีก็ได้ เพราะตาแก่ไว
 รู้ว่าผิดกัน อย่างเดียวกับคนทิว เลียงเพี้ยนชนิดก็รู้ ถ้าจะถามว่าเพี้ยนเป็นเสียงใด ก็
 จะตอบตามที่ตนรู้สึก สิบคนก็สิบอย่าง หลักมีอยู่ว่า กระบวนสีแดง ถ้าเจือฝุ่น ก็
 เป็นจำพวกหง เช่น หงชาด (ขาว + แดงชาด แล้วแต่แก่อ่อน) หงเสน (ขาว +
 แดง + เหลืองแก่อ่อน) หงสบาท (ขาว + แดงชาด + เหลืองแก่อ่อน) หงดิน
 (ขาว + ดินแดง) ถ้าครามปนขาว ก็เป็นพวกมอ มันยุ่งอย่างนี้ เคยปล้ำอย่างคร่ำเคร่ง
 มาแล้ว ก็ไม่ได้เรื่อง ที่จดมากมีชาสี่อย่างหลายแห่ง ที่แยกข้อคงเป็นเพราะผิดเพี้ยนกัน
 นิดๆ สีแสด (เลข ๓๒) และหงสบาท (เลข ๓๕) ฝรั่งเป็น orange ทั้งคู่ ผิดกัน
 ที่สีแสดไม่มีขาวเจือ.

อนมาน

๘ ก.พ. ๒๔๕๔

๑. พระเทวาทินิมิต (นาย เทียมคีตป์ไชย)

ประเภทของหัวโขน

โขน เป็นนาฏกรรมที่ผู้แสดงต้องสวมหัว ซึ่งเรียกว่า “หัวโขน” และแสดงตามเรื่องที่เรียกในวรรณคดีไทยว่า “รามเกียรติ์” ซึ่งส่วนใหญ่ของเรื่องเป็นสงครามระหว่างพระราม กษัตริย์ธรรมิกราช แห่งกรุงอโยธยา และพระลักษมณ์ซึ่งเป็นอนุชาของพระรามกับบรรดาวานร มี สുകฤษ์ ราชานแห่งกรุงขีดจีน และท้าวมหาชมพู ราชานแห่งกรุงชมพู ซึ่งเป็นสัมพันธมิตรของพระราม ฝ่าย ๑ กับทศกัณฐ์ ราชานแห่งยักษ์ เจ้ากรุงลงกา กับบรรดาอสูร, รากษส และยักษ์ ซึ่งเป็นญาติและสัมพันธมิตรของทศกัณฐ์ อีกฝ่าย ๑ ต้นเหตุของสงคราม เกิดจากทศกัณฐ์ไปลักพานางสีดา มเหสีของพระราม มาไว้ในสวนขวัญ ณ กรุงลงกา เพื่อนำมาเป็นชายาของตน พระรามกับพระลักษมณ์จึงติดตามมา และมาได้สองพญาวานร คือ พญาสุกรีพ ราชานแห่งกรุงขีดจีน กับท้าวมหาชมพู ราชานแห่งกรุงชมพู เป็นสัมพันธมิตร พระรามและพระลักษมณ์จึงจัดพลเคลื่อนกองทัพเสนาวานรทั้งสองพระนคร “จองถนน” ข้ามทะเลมาตั้ง พลับพลา และสร้างค่ายประชิดกรุงลงกาไว้ แล้วได้ทำสงครามกับทศกัณฐ์หลายครั้งหลายหน ในวงการนาฏศิลป์มีคำเรียกกองทัพ ซึ่งเป็นคู่สงครามนั้นให้เห็นแตกต่างกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ เรียกกองทัพฝ่ายวานรของพระรามว่า “ฝ่ายพลับพลา” และเรียกกองทัพฝ่ายยักษ์ของทศกัณฐ์และสัมพันธมิตรว่า “ฝ่ายกรุงลงกา” แต่ถ้าเป็นการแสดงโขนตามเรื่องรามเกียรติ์ตอนหลัง เมื่อพระพรตกับพระสัตรุดเป็นจอมทัพออกไปทำสงครามกับท้าวจักรวรรดิ พญา

ยักษผู้ครองกรุงมลิวัน อาจเรียกกองทัพฝ่ายยักษว่า “ฝ่ายกรุงมลิวัน” ธรรมดา
แต่ยังไม่เคยเห็นและไม่เคยทราบแบบแผนในการแสดงตอนหลังที่กล่าวนี้

ส่วนพวกเทวดา, นักพรตและอื่น ๆ ที่มีกล่าวถึงไว้ในเรื่องรามเกียรติ์
นั้น มิได้กำหนดแน่นอนว่าเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง สุดแต่การปฏิบัติ ถ้าการ
แสดงเข้าเป็นฝ่ายใด จึงนับเป็นฝ่ายนั้น

กองทัพที่เรียกกันว่า “ฝ่ายกรุงลงกา” นั้น เขาจัดลำดับชั้นในกองทัพ
ไว้ดังนี้ คือ:—

๑. ยักษใหญ่ เช่น ทศกัณฐ์
๒. ยักษน้อย เช่น กุมภกรรณ, อินทรชิต
๓. ยักษต่างเมือง เช่น มัธราพณ์, แสงอาทิตย์, สัทธาสูร
๔. ยักษเสนา เช่น มโหทร, เปาวนาสูร
๕. เสนายักษ เช่น กาลสูร, การุณราช
๖. เชนยักษ เช่น พวกพลยักษ

ส่วนกองทัพ ซึ่งเรียกกันว่า “ฝ่ายพลับพลา” เขาก็จัดลำดับชั้นไว้
ดังนี้ คือ:—

๑. พระใหญ่ เช่น พระราม
๒. พระน้อย เช่น พระลักษมณ์
๓. พญาวานร เช่น สุกุรพิ, องคต, หนุมาน
๔. สิบแปดมงกุฎ เช่น เกยูร, มายูร, เกสรทมาลา
๕. เตี้ยวเพชร เช่น โชติमुख, ปิงคลา, มากัญจวิก
๖. จิ้งเกียง
๗. เชนลิง เช่น พวกพลลิง

คู่สงครามแต่ละฝ่ายต่างมีสมัครพรรคพวกมากด้วยกัน หัวโขนที่ออกแสดงจึงมีเป็นจำนวนมากและต้องสวมใส่หัวโขนต่าง ๆ กัน ตลอดจนมนุษย์ผู้ชาย เช่น พระราม, พระลักษมณ์ และเทวดาผู้ชาย เช่น พระอิศวร, พระนารายณ์ และพระพรหม เป็นต้น ก็ต้องสวมหัวโขน ตลอดจนตัวนางฝ่ายยักษ์ (ยักษ์ณี) เช่น นางสำนักรา, นางกานาสूरและนางผีเสื้อสมุทร ฯลฯ เว้นแต่ตัวนางมนุษย์และนางฟ้า (เทพธิดา) กับนางที่เป็นมเหสีและธิดาของพญายักษ์ เช่น นางมณโฑและนางสุพรรณมัจฉา เป็นต้น จึงมีต้องสวมหัวโขน หากแต่ใช้เครื่องแต่งหัวตามประเภทที่กำหนดไว้ แต่ในกาลภายหลังต่อมา ผู้แสดงเป็นตัวมนุษย์ผู้ชายและเป็นเทวดาผู้ชายไม่นิยมสวมหัวโขน แม้ผู้แสดงเป็นยักษ์ณีในระยะหลังนี้ ก็ได้สวมหัว หากแต่เขียนและแต่งหน้าเอา ยังคงสวมอยู่แต่ผู้แสดงเป็นลิง, เป็นยักษ์ และสัตว์จับทวิบาท ในจำพวกยักษ์และลิงที่ใช้สวมหัวนั้น ครูบาอาจารย์ทางโขนละคอน เขาเรียกแบ่งพวกไว้กว้าง ๆ ตามประเภทของหัวโขนที่ใช้สวมอย่างละ ๒ จำพวก คือ ยักษ์ยอด, ยักษ์โล้น และ ลิงยอด, ลิงโล้น แต่หัวโขนตามที่โบราณจารย์บัญญัติไว้เป็นแบบแผนนั้นมีรูปต่าง ๆ โดยประดิษฐ์ให้มีลักษณะ, ลวดลาย และ สีสรรค์ วรรณะแตกต่างกัน

จำพวกกองทัพฝ่ายพลับพลา ซึ่งมีวานรชั้นต่าง ๆ นั้น อาจแยกประเภทออกได้ตามชนิดของหัวซึ่งมีรูปลักษณะต่าง ๆ กันดังนี้ คือ :-

๑. มงกุฎยอดบัด เช่น พาลี, สุครีพ
๒. มงกุฎยอดชัย หรือ ยอดแหลม เช่น ชมพูพาน, ชามพูวราช
๓. มงกุฎยอดสามก่ือบ เช่น องคต (เฉพาะตัวเดียว)

๔. พวกไม่มีมงกุฏ แต่เป็นพญาวานร เช่น หนุมาน, นิลพัท, นิลนนท์
๕. พวกไม่มีมงกุฏ แต่เรียกมงกุฏ คือ พวกวานรสิบแปดมงกุฏ
๖. พวกเดี่ยวเพชรและจิ้งเกียง เช่น เดี่ยวเพชร
๗. หัวลิงเขนและหัวตลกฝ่ายลิง ฯลฯ

บรรดาวานรประเภท ๔, ๕ และ ๖ คือ พญาวานรที่ไม่มีมงกุฏและพวกสิบแปดมงกุฏ กับพวกเดี่ยวเพชรนั้น มักเรียกรวม ๆ กันว่า “ลิงโล้น” และมีอยู่ราว ๓๐ ตัว ต่างก็มีลักษณะของหัวคล้าย ๆ กัน อาจเห็นเป็นซ้ากันได้ จึงบัญญัติสีกายและสีหน้าของวานรเหล่านั้นแต่ละตัวให้แตกต่างกันออกไปอีก เช่น วานรสีหงสบาท เป็นนิลนนท์, วานรสีสัมฤทธิ์ เป็นนิลปาสัน, วานรสีทองแดง เป็นนิลเอก, วานรสีบัวโรย เป็นโกมุท, วานรสีม่วงแก่ เป็นเกยูร เป็นต้น แม้จะบัญญัติให้แตกต่างกันด้วยสีแล้ว ก็ยังมีบางจำพวกเกิดซ้าสีกันอีก เช่น วานรสีขาว ถ้าปากอ้า เป็นหนุมาน ถ้าปากหุบ เป็นสัตว์พลี แต่ถ้าเป็นหนุมานโดยปรกติถือตรี ถ้าเป็นสัตว์พลีโดยปรกติถือพระขรรค์ หรือ ลิงสีดำซึ่งเรียกในภาษาช่างว่าสีนํ้ารักหรือสีดำมืด ซึ่งสีทั้งสองชนิดผาด ๆ ก็คล้าย ๆ กัน จึงประดิษฐ์หน้าให้แตกต่างกันเสีย ถ้าปากหุบเป็นพิมลพานร แต่ถ้าปากอ้าเป็นนิลพัท ส่วนพญาวานรที่สวมมงกุฏก็เหมือนกัน เช่น พญาวานรสวมมงกุฏยอดบัว ถ้าสีเขียวสด เป็นพาลี ถ้าสีขาบ เป็นท้าวมหาชมพู ถ้าสีแดงชาด เป็นสุครีพ แต่วานรจำพวกเดี่ยวเพชรและจิ้งเกียงนั้น ตกมาในระยะหลัง ๆ นี้ ไม่นิยมนำออกแสดง จึงไม่ปรากฏบนเวทีหรือในโรงโขน

จำพวกยักษ์ก็มีต่างกันตั้งร้อยกว่าหัว จึงต้องบัญญัติและประดิษฐ์หัวโขนให้มีลักษณะแตกต่างกันเป็นพวก ๆ ซึ่งอาจแบ่งประเภทออกได้ตามชนิดของหัวโขนซึ่งมีรูปลักษณะต่าง ๆ กันกว่า ๑๐ ชนิด ดังนี้ :-

๑. มงกุฏยอดกระหนก	เช่น	พญาทูลุขณ์, มัยราพณ์
๒. มงกุฏยอดจีบ	„	พญาขร, สัทธาสุร
๓. มงกุฏยอดหางไก่	„	วิรุณจำบัง, บรรลัษย์จักร
๔. มงกุฏยอดน้ำเต้า	„	พิเภก, ชิวหา
๕. มงกุฏยอดน้ำเต้ากลม	„	กุมภกรรณ, เปาวนาสุร
๖. มงกุฏยอดน้ำเต้าเฟื่อง	„	บรรลัษย์กัลป์, วันยุวิก
๗. มงกุฏยอดกาบไม้	„	ทศกัณฐ์วัน, ทศกัณฐ์ธรร, รามสุร
๘. มงกุฏยอดสามกลีบ	„	ทัพพนาสุร, สวาหุ และมารีศ
๙. มงกุฏยอดหางไหล	„	ตรีเมฆ (เฉพาะตัวเดียว)
๑๐. มงกุฏยอดนาค	„	มังกรกัณฐ์ (เฉพาะตัวเดียว)
๑๑. มงกุฏ ตามหัวหรือหน้า	„	ทศกัณฐ์ มี ๑๐ หน้า,
ตรีเศียร มี ๓ หน้า ฯลฯ
๑๒. พวกไม่มีมงกุฏ	„	กุมภกรรณ, มุลพลัม
๑๓. หัวโล้น	„	เสนายักษ์ทั่วไป
๑๔. หัวเขนยักษ์และตัวตลกฝ่ายยักษ์		ฯลฯ

แม้จะได้บัญญัติและประดิษฐ์หัวโขนให้มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้แล้ว ก็ยังไม่วายที่จะซ้ำกัน ท่านจึงบัญญัติและประดิษฐ์หน้าโขนโดยทำปากและตาให้แตกต่างกันออกไปอีก ซึ่งโดยปรกติอาจแบ่งประเภทของหน้าออกไปตามลักษณะของปากและตาอีก ๔ จำพวก คือ :-

๑. ปากเสยะ ตาโพลง เช่น ทศกัณฐ์, กุมภกรรณ
๒. ปากขบ ตาจรเข้ เช่น มัยราพนธ์, ตรีเมฆ, มังกรกัณฐ์
๓. ปากขบ ตาโพลง เช่น อินทรชิต, รามสูร, สุริยาภพ
๔. ปากเสยะ ตาจรเข้ เช่น พิเภก, พิราพ

แม้จะได้บัญญัติหัวและหน้าให้แตกต่างกันดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีซ้ำกันอยู่จึงต้องบัญญัติให้มีสีหน้าแตกต่างกันไปอีก เช่น จำพวกมังกุฎกระหนก มีอยู่หลายตัว ถ้าสีม่วงอ่อน ก็เป็นกุเรปัน ถ้าสีม่วงแก่ ก็เป็นพญาทูต ถ้าสีครามอ่อน ก็เป็นท้าวไวยตาล ถ้าสีแดงชาด ก็เป็นแสงอาทิตย์ ในจำพวกมังกุฎจับ ถ้าสีเขียว ก็เป็นพญาขร ถ้าสีหงเสน ก็เป็นสัทธาสูร ถ้าสีหงชาด ก็เป็นสัตถุลง ถ้าสีแดงเสน ก็เป็นกุมภกัณฑ์นุราช ถ้าสีหงดิน ก็เป็นปทุตันหรือปทุตพันธุ์

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นส่วนสำคัญในลักษณะและความแตกต่างของตัวโจนอยู่มาก ถ้าให้สีหรือระบายสีผิดเพี้ยนไปนิดเดียว ตัวโจนอาจซ้ำกันและเข้าใจว่าเป็นตัวเดียวกันได้ แต่ถ้าบังเอิญมีสีคล้ายกันหรือใกล้เคียงกันและบางตัวอาจซ้ำสีกัน ก็ต้องสังเกตจากอาวุธที่ถือเป็นส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งด้วย เช่น พญาทูต ถือสีม่วงแก่ แต่ถือหอก ขุนประหัตต์ ถือสีม่วงแก่ แต่ถือกระบอง แต่ถ้าอาวุธที่ถือคล้ายกัน ก็ต้องสังเกตจากเครื่องแต่งตัวบางอย่างหรือสังเกตจากพาหนะที่ขี่

ในที่นี้ ขอนำจำพวกยักษ์ ซึ่งสวมหัวมังกุฎเหมือนกัน แต่ต่างสีต่างอาวุธและต่างพาหนะกัน มากกล่าวไว้ให้เห็นเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้ :-

(๓) ดู "เครื่องประดับหัวสวมหัว" ของ เสฐียรโกเศศ ในวารสารศิลปากร ปีที่ ๓ เล่ม ๓ ประจำเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๐

๑. มงกุฎยอดกระหนก

๑. กุเรปัน	สี่ ม่วงอ่อน ถือกะบอง
๒. ตรีปักกัน	สี่ เขียว ถือสร
๓. ทูต หรือ ทูษณ์	สี่ ม่วงแก่ ถือหอก ขี่ม้าผ่านดำ
๔. ประหัตต์	สี่ ม่วงแก่ ถือกะบอง
๕. มัยราพนั	สี่ ม่วงอ่อน โดยปรกติ ถือก้องเป้าขา
(คล้ายพลองยาว)
๖. ไวยตาล	สี่ ครามอ่อน ถือกะบองตาล
๗. แสงอาทิตย์	สี่ แดงชาด
๘. หิรันตัยกัษ	สี่ ทอง
๙. อนุราช	สี่ จันท์อ่อน

๒. มงกุฎยอดจีบ

๑. กุมภันท์นุราช	สี่ แดงเสน ถือกทา มีนาคเป็นสังวาล
๒. พญาขร	สี่ เขียว ถือสรจักรพาพพัง
๓. ปทุตันหรือปทุตตันต์	สี่ หงด้น
๔. สัตสูง	สี่ หงชาด ขัดคทา ถือสร
๕. สัทธาสุร	สี่ หงเสน ขัดคทา ถือสร
๖. เหรันต์ทูต	สี่ ม่วงอ่อน

๓. มงกุฏยอดหางไก่

๑. จักรวรรดิ	สี ขาว (สีหน้า)
๒. บรรลัยจักร	สี ม่วงอ่อน ถือสรเหราพต
๓. มหามยุภักษ์	สี แดงชาด
๔. มารัน	สี ทองหรือเหลือง
๕. วิรุณจำบัง	สี มอหมึก

๔. มงกุฏยอดน้ำเต้า

๑. กุมภากาศ	สี หงดิน
๒. ชิวหา	สี หงชาด
๓. พิเภก	สี เขียว
๔. วายุภักษ์	สี เขียว (น้ำเต้ามีกابرับบัวเวง)

๕. มงกุฏยอดน้ำเต้ากลม

๑. กุมพล	สี เขียว (มีกายเพียงนาถ)
๒. กุเวรนุราช	สี ขาว ขัดคทา ถือสร
๓. ตรีปรัหม	สี ดำหมึก ถือกระบอง
๔. นนยุพัตร์	สี เขียว
๕. เปาวนาสุร	สี ขาว
๖. พัททาวี	สี เหลือง
๗. ไพจิตราสุร	สี ขาวหรือเขียว

๖. มงกุฏยอดน้ำเต้าเพียง

๑. บรรลัษัถ์ปี	สี แดงหรือ เหลืองอ่อน ขัดคทา ถือสร
๒. ลัษัเตียน	สี ขาว (น้ำเต้าเพียงปลายสบั้ด)
๓. ไวยวิก หรือ วันยวิก	สี ม่วงแก่ (น้ำเต้าเฉยๆ ?)

๗. มงกุฏยอดกาบไผ่

๑. ทศคีรีวัน	สี เขียว
๒. ทศคีรีธร	สี หงด้น
๓. ปโรต	สี ม่วงแก่
๔. รามสุร	สี เขียว

๘. มงกุฏยอดลำมกลีบ

๑. ทัพนาสูร	สี หงด้น ถือสร
๒. สวาทุ	สี เขียว หรือ หงด้น ถือกระบอง
๓. มารุ้ศ	สี ขาว ถือกระบอง

มงกุฎประเภทเดียวกับอินทรชิต

๑. อินทรชิต	สี เขียว ถือสร
๒. สุรียากพ	สี แดง ถือหอกเมฆพัท
๓. ไพนาสูรียวงศ์หรือทศพิน	สี เขียว ขี้ม้าผ่านแดง
๔. วิรุณพัท	สี เขียว

ตามที่กล่าวมานี้ ไม่ประสงค์จะแสดงตำนานและอธิบายวิธีการทำหัวโขน เพียงแต่มุ่งจะกล่าวทางทฤษฎีซึ่งเป็นหลักการสำหรับเป็นความรู้และข้อสังเกตของผู้ดูและผู้มีหน้าที่ปฏิบัติเท่านั้น จริงอยู่ แม้ในการปฏิบัติจะมีการแก้ไขและเปลี่ยนแปลงยกย้ายไปบ้าง เช่น กองทัพฝ่ายพลับพลา ในระยะหลังนี้ไม่นิยมมีลิงจำพวกเดียวเพชรและจิ้งเกี้ยว การแต่งตัวของโขนบางจำพวกก็แก้ไขและเปลี่ยนแปลงยกย้ายไป แต่การแก้ไขและเปลี่ยนแปลงยกย้ายไปนั้น ถ้าเป็นเพราะรู้หลักการและมีทฤษฎีใหม่ที่เป็นอุดมคติก็น่าอนุโมทนา แต่ถ้าเป็นการต้นเดาโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก็น่าเวทนา

แต่จะอย่างไรก็ตาม ถ้ามีทฤษฎีเป็นหลักอยู่ แล้วพยายามรักษาไว้ให้ถูกต้องตามแบบบัญญัตินั้น ก็เสมือนช่วยกันรักษาแบบแผนอันดีไว้ มิให้เป็นช่องทางที่จะเลอะเลือนไปสู่ความเสื่อม เพราะในการแสดงนั้น แม้สีและลักษณะของตัวโขนจะซ้ำหรือเหมือนกัน ผู้ดูผู้ชมการแสดงโขนทั่วไปก็ย่อมจะรู้และเข้าใจเรื่องราวได้ดี ทั้งตัวโขนที่มีสีและลักษณะซ้ำหรือเหมือนกันนั้น ส่วนมากอยู่คนละชุดคนละตอน ในการเล่นการแสดงชุดหนึ่งคราวหนึ่ง จึงไม่มีทางที่ตัวโขนต่างตัวแต่สีสีลักษณะกันจะมาร่วมเล่นพร้อมกันในชุดเดียวตอนเดียวกันได้เลย

ต่อไปนี้เป็นสีและลักษณะโดยเฉพาะของหัวโขนแต่ละหัว ซึ่งเป็นรายละเอียดเฉพาะตัว

สีและลักษณะของหัวโขน

๑. ดึง

๑. กุมิตัน (สีแสดมงกุฎ ๑)	สี – ทอง (golden)
หัว – โลิ้น ^(๑)
๒. เกยूर (สีแสดมงกุฎ ๒)	สี – ม่วงแก่ (dark purple)
หัว – โลิ้น
๓. เกสรทมาลา (สีแสดมงกุฎ ๓)	สี – เหลืองอ่อน หรือ เลื่อม
เหลือง (light yellow)
หัว – โลิ้น
๔. โกมุท หรือ โคมุท (สีแสดมงกุฎ ๔)	สี – บัวโรย (faded rose)
หัว – โลิ้น
๕. ชมพูพาน ^(๒) (พญาวาฬ ๑)	สี – หงชาติ (bright red, dark
rose, brick red)
หัว – มงกุฎยอดชัย
๖. ชามพูวราชหรือ นิลเกสร (พญาวาฬ ๒)	สี – แดงชาติ (bright red, red)
หัว – มงกุฎยอดชัย

๑. หัวโขนแสดมงกุฎสวมบนกรอบหน้าแสดมัจฉอนทูกบกุณฑล เกยวณน ผมอชางเขา
ทาบนพทองประดับกระจก ฉายบนกรวย มกระหนกชออยยแตะกระจงเด็ริม
แปนวงรอบศัระชอยุระคับริหวางเหนอหน้าผากกับคณผ.
๒. ชมพูพาน น พระเบาทัดมเต็จพระมงกุฎเกดจาเจอยหัว ทรงยุคตามเรอกรามายณะ
ของวาดมิกิ ฉาบนราชาแห่งหมี่ แตะ โปรตให้ประคิษฐีหัวโขนแตะทาวาบนอย่าง
หมี่ เรยักนในองการคิตปของโขนฉา “ชมพูหมี่”

๗. โสติมุข (เดี่ยวเพชร ๑) สี - กำมปู (ม่วงคราม)
(dark green)
หวั - โล้น ใส่ฝ้่าตะบิตโปกหวั^(๑)
๘. ไชยามพวาน - (สิบแปดมงกุฎ ๕)
คนธงของกองทัพรชราม สี - เทา (grey)
หวั - โล้น
๙. ญาณรสคนธ หรือ รสคนธ
(เดี่ยวเพชร ๒) สี - ขาวกะบัง (white)
หวั - โล้น ใส่ฝ้่าตะบิตโปกหวั
๑๐. ทวิพท หรือ ทวิวิท (เดี่ยวเพชร ๓) สี - ดอกชบา (scarlet)
หวั - โล้น ใส่ฝ้่าตะบิตโปกหวั
๑๑. ท้วมหาชมพู (พญาวามรจุลจักร ๖) สี - ขาบ (dark blue)
หวั - ชญาขอดแหลมหรือขอดชัย
๑๒. นิลเกศี (เดี่ยวเพชร ๔) สี - กายแดงดั่งดอกกมท (pink)
หวั - โล้น ผมดำ ใส่ฝ้่าตะบิต
โปกหวั
๑๓. นิลขัน (สิบแปดมงกุฎ ๖) สี - หงดิน (สีอิฐแก่) dark red
หวั - โล้น
๑๔. นิลนนท^(๒) (พญาวามร ๓) สี - หงสบาท (light red)
หวั - โล้น

๑. หวดงจำพวกเดี่ยวเพชรนน ผมอช้งเขาทำเบนเกดยอเดยยนผาตะบิตเคยนคิตยูกบหวั
โชนเดย ส่วนจ้งเกยงมีผาโปกเบนหุกระต่าย
๒. พระบาทสมเดจพระมงกุฎเกดจาเจาอยหวั ทรงยติตามคัมภีรรามายณะ ว่า
“นด เบนดกพระวิศวกกรรม และ นด เบนดกพระเพดง” เมอแต่งตัวออกโร
จ้งไปรดให้ “นด” แต่งเด้อดำได้หน้าดำ (เครื่องนิตพท) และให้ “นิต” แต่งเด้อแดง
ใส่หน้าแดง (เครื่องนิตนด)

๑๕. นิลปานัน (สีแปดมงกุฏ ๗) สี - ดำมืด (dark brown, sepia)
หิว - โด้น
๑๖. นิลปาสัน (สีแปดมงกุฏ ๘) สี - เหลืองเหลือง (light yellow)
หิว - โด้น
๑๗. นิลพัท (พญาวานร ๔) สี - ดำรัก (dark sepia)
หิว - โด้น
๑๘. นิลราช (สีแปดมงกุฏ ๙) สี - น้ำไหล (sea - green)
หิว - โด้น
๑๙. นิลเอก (สีแปดมงกุฏ ๑๐) สี - ทองแดง (copper-coloured)
หิว - โด้น
๒๐. ปิงคลา (เตี้ยเพชร ๕) สี - เหลืองแก่ (dark yellow)
หิว - โด้น ใส่ผ้าตะบิดโพกหิว
๒๑. พาลี หรือ พญาอากาศ (พญาวานร ๕) สี - เขียวสด (green)
หิว - ขมูยอดบัด
๒๒. มหัทวิกัน (เตี้ยเพชร ๖) สี - หงชาด (bright red, dark
rose, brick red) หรือ ชมพู (pink)
หิว - โด้น ใส่ผ้าตะบิดโพกหิว
๒๓. มัจฉานุ (ลูกหนุมานกับ
นางสุพรรณมัจฉา)^(๑) สี - ขาว (white)
หิว - โด้น, มีหางอย่างปลา
๒๔. มากัญจวิก (เตี้ยเพชร ๗) สี - มอคราม (ฟ้าอ่อน)
(indigo blue, indigo grey)
หิว - โด้น ใส่ผ้าตะบิดโพกหิว

๑. ในหนังสือเรื่อง อสูรพงศ์ และ วานรพงศ์ นับ มัจฉานุ เป็นพญาวานรด้วย

๒๕. มายูร (สีเบดมงกุฏ ๑๑) สี - ม่วงอ่อน (light purple)
ห้ว - โด้น
๒๖. มาลุนทเกสร (สีเบดมงกุฏ ๑๒) สี - เมฆ (dark grey, blueish grey)
ห้ว - โด้น
๒๗. วาหุโรม หรือ วาหุโลม (เดี่ยวเพชร ๓) สี - เหลืองเทา (yellowish grey)
ห้ว - โด้น ใ้ผ้าตะบิตโพกห้ว
๒๘. วิมล หรือ พิมลพานร หรือ นิลพานร (สีเบดมงกุฏ ๑๓) สี - ดำ (มืด) (black)
ห้ว - โด้น, ปากหุบ
๒๙. วิสันตราวี (สีเบดมงกุฏ ๑๔) สี - แดงดั้นจี้ (crimson lake)
ห้ว - โด้น
๓๐. ไวยบุตร^(๓) (สีเบดมงกุฏ ๑๕) สี - เมฆครึ่มฝน (azure) หรือ มอครามแก่ (indigo blue, indigo grey) หรือ ตามวานร พงศ์เป็นสีเมฆ (dark grey, blueish grey)
๓๑. สัตพลี หรือ สดพล (สีเบดมงกุฏ ๑๖) สี - ขาว (white)
ห้ว - โด้น, ปากหุบ
๓๒. สุครีพ (พญาพานร ๗) สี - แดงชาด (bright red, red) หรือ แดงเสน (light red, red)
ห้ว - ชฎายอดบัต

๓. บางทีจะเป็นตดเดียวกับ ๓๕ แต่กต่างดกัน
เดี่ยวเพชร ถ้าถอตามนกกเบดงคนตะชน

และตามโคตงประจำภาพว่า ๓๕ เป็น

๓๓. สุธกานต์ (สุรकुलมะ) (สีบแปดมงกุฏ๑๗) สี - เหลือง (yellow) (หรือ
ตามวานรพงศ์ แดงชาด
bright red, red)
หัว - โกลน
๓๔. สุรเสน หรือ สุรเสน (สีบแปดมงกุฏ๑๘) สี - แดงชาด (bright red, red)
(หรือตามวานรพงศ์ เขียว
green)
หัว - โกลน
๓๕. หนุมาน (พญาวานร ๔) สี - ขาว (white)
หัว - โกลน
๓๖. องคต (พญาวานร ๕) สี - เขียวมรกต green (emerald)
หัว - มงกุฎสามกลีบ ปากหุบ
๓๗. อสุรผัด (ลูกหนุมานกับนางเบญกาย)^(๑) สี - กายเลื่อมประกัสสร
(light yellow)
หัว - ลิง, ตัวและผมเป็นขี้กษ
๓๘. อสุภสรราม (เตียวเพชร ๕)^(๒) สี - ขาบ, น้ำเงิน (dark blue)
หัว - โกลน ใส่ผ้าตะบิดโพกหัว

๑. ในหนังสืออสุรพงศ์และวานรพงศ์ นับ มีจำนวน กับ อสุรผัด เป็นพญาวานรด้วย จึง
เป็น ๑๑ ในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์รชกาลที่ ๓ ว่า อสุรผัด มี "เดอม
เหลืองเรืองเรออรชร กายกรเป็นเพศยักษา พกศรเป็นวานรเหมือนบิดา" หัวโขน
ทำไว้แต่ก่อนเป็นหน้าขาว
๒. ในเรื่อง "เครื่องประดับหัวลอมหัว" ของเด็กรู้ยงโกเศศ ว่ามีประโคนขรรพ มี
หงส์ (อิฐอ่อน) เป็นเตียวเพชร อีก จึงเป็น ๓๐

๒. ยักษ์ อสูร และ รากษส

๑. กัณยเวก หรือ พญากันนุชิต (ลูกอินทรชิต) สี - เขียว (green)
หัว -
๒. กัมปীন หรือ กำปীন (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - เขียว (green)
หัว - โส้น
๓. กากนาสูร (รากษส-คัคนา-ทมิฬ, ตารกา-ว.) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หัว - ปากเป็นปากกา หน้าเป็น
ยักษิณี
๔. การุณราช (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - หงเสน (light red)
หัว - โส้น
๕. กาลจักร หรือ กาลปักษ์ (เสนายักษ์เมืองกาลวุธ) สี - มอหมึก (blue black,
dark grey)
หัว - โส้น
๖. กาลวก หรือ กาลวุธ (เสนายักษ์เมืองกาลวุธ) สี - ดำหมึก (sable)
หัว - โส้น
๗. กาลสูร (เสนายักษ์กรุงลงกา, อสูรนายด่านเมืองมลิวัน) สี - ดำ (black)
หัว - โส้น
๘. กุเปริน (พญายักษ์ครองเมืองกาลจักร พิชายทศกัณฐ์) สี - ม่วงอ่อน (light purple)
หัว - มงกุฎกระหนก
๙. กุมพล หรือ กุมภันท์ (ว. กพนธ์, อสูรภูทาส) สี - เขียว (green)
หัว - มงกุฎน้ำเต้า (กลม)
มีกายเพียงนาภี

๑๐. กุมภกรรณ (พญายักษ์กรุงลงกา) สี - เขียว (green)
 หัว - เป็นยักษ์โล้น ไม่มีมงกุฏ
 แต่มีกระบังหูและจอน
 พิเศษกว่ายักษ์โล้นชั้นเสนา
 หัวโขนเขาทำเป็นหน้าทอง
 อักขนิดหนึ่ง
๑๑. กุมภกาศ (ราชสกลกรุงลงกา
 ลูกชิวทากับนางสามนักษา) สี - หงดิม (dark red)
 หัว - มงกุฏน้ำเต้า
๑๒. กุมภัตน์นุราช (อสูรกกุสาลี) สี - แดงเสน (red, light red)
 หัว - มงกุฏจีบ
๑๓. กุมภาสูร (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - เขียว (green)
 หัว - โล้น
๑๔. กุเวรนุราช (พญาราชเมืองกาลวรุณ) สี - ขาว (white)
 หัว - มงกุฏน้ำเต้ากลม
๑๕. ขร (พญายักษ์กรุงโรมคัล น้องทศกัณฐ์) สี - เขียว (green)
 หัว - มงกุฏจีบ
๑๖. คนธรรพน์นุราช (พญายักษ์เมืองดิศศรีสิน) สี - เขียว (green)
 หัว - ไม่มีมงกุฏ
๑๗. จักรวรรดิ (พญายักษ์เจ้ากรุงมลิวัน -
 ลพณ์ - ว.) สี - ขาว (white)
 หัว - มงกุฏหางไก่ สีหน้าแปดมือ
๑๘. จิตรกัญ หรือ จิตรกุต (เสนายักษ์กรุงบาดาล) สี - ดำหมึก (sable)
 หัว - โล้น

๒๗. ทศกัณฐ์ (พญายักษ์เจ้ากรุงลงกา) สี - เขียว (green)
 หวี - มงกุฎชัชวาลโพลง เขียวโง้ง
 เป็นรูปหน้า ๓ ชั้น ชั้นบน
 เป็นหน้ามนุษย์
 หัวโขนเขาทำเป็นหน้า
 ทองอีกชนิดหนึ่ง
๒๘. ทศกัณฐ์วัน (ลูกชายแฝดทศกัณฐ์กับข้างพัง) สี - เขียว (green)
 หวี - มงกุฎกาบไข่มุกผ่าหน้าขาว
๒๙. ทศกัณฐ์ธร (ลูกชายแฝดทศกัณฐ์กับข้างพัง) สี - หงดึน (dark red)
 หวี - มงกุฎกาบไข่มุกผ่าหน้าดำ
๓๐. ทัพนาสูร หรือ เทพาสูร (พญายักษ์
 ครองเมืองจักรวาล พี่ชายทศกัณฐ์
 ลูกท้าวอัสเดียน) สี - หงดึน (dark red)
 (ตามอสูรพงศาวดาร หงเสน
 light red)
 หวี - มงกุฎสามกลีบ
๓๑. ทินสูร (เสนายักษ์กรุงมหาสิงขร) สี - เมฆ (dark grey, blueish
 grey)
 หวี - โล้น
๓๒. ทูต หรือ ทูษณ์ (พญายักษ์ กรุงจาร์ก
 น้องชายทศกัณฐ์) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
 หวี - มงกุฎกระหนก เข็มผ่าหน้าดำ
๓๓. นนทก หรือ นนทก (อสูรเทพบุตร
 จุดิมาเกิดเป็นทศกัณฐ์) สี - เขียว (green)
 หวี - โล้น

๓๔. นนทการ หรือ นนทการ
 (ยักษ์นายทวารเขาไกรลาส) สี - มอคราม (indigo blue)
 (เสนาย์กษักรุงมลิวัน) สี - มอคราม (indigo grey)
 (พนักงานเผ้าสวนกรุงมหาสิงขร) สี - ดินแดง (dark red, dark brick red)
 หัว - โลิ้น
๓๕. นนทจิตร (เสนาย์กษักรุงลงกา) สี - มอคราม (indigo blue, indigo grey)
 หัว - โลิ้น
๓๖. นนทไพรี (เสนาย์กษักรุงลงกา) สี - มอหมึก (blue black, dark grey)
 หัว - โลิ้น
๓๗. นนทยักษี (เสนาย์กษักรุงลงกา) สี - ขาบ (dark blue)
 หัว - โลิ้น
๓๘. นนทสุร (เสนาย์กษักรุงลงกา) สี - ขาว (white)
 หัว - โลิ้น
๓๙. นนทวิก (ราชาส ลูกชาย มารัจ) สี - เขียว (green)
 หัว - จุก, ชี่มานิลพาหุหรืออนันต
 สิงหาคมศน์ (ขาวแซมดำ)
๔๐. นนทพิศตร (ลูกท้าวจักรวรรดิ) สี - เขียว (green)
 หัว - มงกุฎน้ำเต้ากลม
๔๑. บรรลัยกัลป์ (ลูกทศกัณฐ์
 กับนางกาลอัจกั) สี - แดง (bright red, orange)
 (ในอสุรพงศ์ ว่า สีเหลือง
 อ่อน light yellow)
 หัว - มงกุฎน้ำเต้าเฟือง

๔๒. บรรลัษัจักร (ลูกท้าวจักรวรรดิ) สี - ม่วงอ่อน (light purple)
หิว - มงกุฎหางไก่
๔๓. ประทุตัน หรือ ปทุตตันต์ (อสุรเทพบุตร) สี - หงดึน (dark red)
หิว - มงกุฎจึบ
๔๔. ประหัสต์^(๑) (เสนาธึบตั้ของทศกัณฐ์
ในกรุงลงกา) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หิว - มงกุฎกระหนก
๔๕. ปโรต (อสุรเทพบุตร) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หิว - มงกุฎกาบไฟ
๔๖. บึกหลัน (ยั๊กษ์เฝ้าสระโบกขรณี
ช้อพันตา) สี - เข็ว (green)
หิว - (๒)
๔๗. เปาวนาสุร (ยั๊กษ์เสนาบตั้กรุงลงกา) สี - ขาว (white)
หิว - มงกุฎน้ำเต้ากลม
๔๘. ฝัเสื่อสมุทร (ยั๊กษ์ณั-สัทิกา) สี - หงดึน (dark red)
หิว - โลัน
๔๙. พัททาวี (เสนายั๊กษ์กรุงลงกา) สี - เหลือง (yellow)
หิว - มงกุฎน้ำเต้ากลม
๕๐. พึเกก (วิภัษณ-พญายั๊กษ์
น้อชขายทศกัณฐ์) สี - เข็ว (green)
หิว - มงกุฎน้ำเต้า

๓. พระราชประดัษฐึ้ของพระบาทสมเด็้จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยุดึตามรามายณะ
ของवादมกั

๔. ทุกแห่งที่มิได้บชกัไว้ เพราะยังไม่พบหลักฐานว่ายุดึกันเป็นน้อชางัไว้

๕๑. พีราพ หรือ วิราธ (อสูรผู้รักษาสวน
มีต้นพวาทอง) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
กายเป็นวงทักษิณาวรรต
หัว - มีทั้งยอดและโล้น
๕๒. ไผจิตราสูร (พญายักษ์เจ้าพิภพอสูร) สี - ขาว (white) (ในอสูรพงศ์
ว่าสีเขียว green)
หัว - มงกุฏน้ำเต้ากลม
๕๓. ไผนาสุรียวงส์ หรือ ทศพิน
(ลูกสุดท้ายทศกัณฐ์กับนางมณฑิธา) สี - เขียว (green)
หัว - รูปร่างมงกุฏและสีหน้า
เหมือนอินทรีชนิด
ขี้ม้าผ่านแดง
๕๔. กานูราช (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - เขียว (green)
หัว - โล้น
๕๕. มหากาย (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หัว - โล้น
๕๖. มหาบาลเทพาสูร (พญายักษ์เจ้าเมือง
มหาจักรวาล ในอสูรพงศ์ว่า
เมืองกาลจักร) สี - เขียว (green)
หัว - ไม่มีมงกุฏ
๕๗. มหามมยักษ์ (พญายักษ์
ลูกท้าวสทมนลิวัน กรุงบาดาล) สี - แดงชาด (bright red, red)
หัว - มงกุฏหางไก่
๕๘. มโหทร (ยักษ์เสนาบดีกรุงลงกา) สี - เขียว (green)
หัว - มงกุฏน้ำเต้ากลม
๕๙. มัจฉวาน (อสูรนายด่านเมืองมลิวัน) สี - หงดิม (dark red)
หัว - โล้น

๖๐. มังกรกัณฐ์ (พญายักษ์พี่ชายแสงอาทิตย์ สี - เขียว หรือ ทองก็ได้ (green
ลูกพญาขร) or golden)
ห้ว - มงกุฎเศียรนาค
สี - ม่วงอ่อน (light purple)
ห้ว - มงกุฎกระหนก (ในอสุร-
พงศ์ว่า มงกุฎหางไก่)
๖๑. มัยราภณ์ (พญายักษ์ลูกชาย
มทนายักษ์กรุงบาดาล)
สี - แดงเสน (red, light red)
ห้ว - โฉน, ขี้ม้าสีเมฆ
๖๒. มารกบิล (เสนายักษ์เมืองมลวัน)
สี - ทอง (golden) (ตามอสุร-
พงศ์ว่าสีเหลือง yellow)
ห้ว - มงกุฎหางไก่
๖๓. มารัน (ลูกชายท้าวลัสเตียน
ครองโสฬสนคร)
สี - ขาว (white)
ห้ว - มงกุฎสามกลีบ
๖๔. มารัจ (ราชาแห่งกรุงลงกา)
สี - เขียว (green)
ห้ว - โฉน ไม่มีมงกุฎ (เหมือน
กุมภกรรณ)
ห้วโชนเขาทำเป็นหน้าทอง
อีกชนิดหนึ่ง ถือออก
๖๕. มุลพลัม (พญายักษ์อุปราชเมืองปางตาล)
สี - เมฆ (dark grey, blueish
grey)
ห้ว - โฉน
๖๖. เมฆนาท หรือ เมฆวัส
(เสนายักษ์กรุงบาดาล)

๖๗. เมฆสุรหรือ เมฆาสูร (เสนายักษ์
กรุงมลิวัน) สี - มอหมึก (blue black,
dark grey)
หิว -
๖๘. ยามลิวัน (พี่ชายกษัตริย์
ลูกชายอินทรชิต) สี - เขียว (green)
หิว -
๖๙. รณศักดิ์ (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - จันทร์ (pale orange)
หิว -
๗๐. รณสีทธี (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - ดินแดง (dark red, dark
brick red)
หิว - ไถ่น
๗๑. รามสุรหรือ ประศุราม (อสูรเทพบุตร) สี - เขียว (green) (ในอสูร-
พงศ์ว่า สีม่วงแก่ dark purple)
หิว - มงกุฎกานไฟ ถือขวาน
๗๒. ราหู (อสูรรักษาด่านกรุงมลิวัน) สี - เขียว (green)
หิว - ไม่มีมงกุฎ
๗๓. รุทราท (ยักษ์นายพล) สี -
หิว - ไถ่น
๗๔. โรมจักร (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - หงสบาท (light red)
หิว -
๗๕. ฤทธิกัน (อสูรนายกองตระเวนกรุงลงกา) สี - แดงชาด (light red)
หิว - ไถ่น
๗๖. ฤทธิกาสูร (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - หงชาด (bright red,
dark rose, brick red)
หิว - ไถ่น

๗๗. ลัสเตียน (พญายักษ์ พ่อทศกัณฐ์
เจ้ากรุงลงกา) สี - ขาว (white)
หัว - มงกุฎน้ำเต้าเพื่อองปลา
สะบัด
๗๘. โลทัน (ยักษ์สารถัษับริก
กุมภกรรณครั้งสุดท้าย) สี -
หัว - โด้น
๗๙. วรไกรสูร หรือ ไวยกาสูร
(เสนายักษ์กรุงมลิวัน) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หัว - โด้น
๘๐. วรณีสูร (รากษสลูกชายชีวหา) สี - เขียว (green)
หัว - ไม่มีมงกุฎ
๘๑. วรवासูร หรือ ไวยवासูร
(เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - หงดึน (dark red)
หัว - โด้น
๘๒. วายุพิกตร์ (นายกองตระเวนกรุงลงกา) สี - เมฆ (dark grey, blue grey)
หัว - โด้น
๘๓. วายุภักษ์ (รากษสนกอินทร์ หน้ายักษ์
เจ้าเมืองมทาวีเข็ยรธานี) สี - เขียว (green)
หัว - มงกุฎน้ำเต้า หรือ กาบ
รับบัวแวง แต่ก่อนเอา
ลงไป มีเท้าและหางเป็น
นกอินทร์ ปีกแขนทั้งสอง
ข้างมีครีบก ดั่งพระยาครุฑ
๘๔. วายุเวก (รากษสแห่งกรุงลงกา
น้องนพวิก) สี - มอคราม (indigo blue,
indigo grey) (ตามอสุร-
พงศ์ว่ามอ)
หัว -
ขี้ม้าเมฆมาลา (ผ่านดำ)

๘๕. วิจิตรไพรี หรือ จิตรไพรี
(พี่เลี้ยงแสงอาทิตย์)
๘๖. วิรุณจำบัง (ฦายักษ์ลูก
ฦายาทุษณ์แห่งกรุงจารึก)
๘๗. วิรุณมุข (ลูกวิรุณจำบัง)
๘๘. วิรุณพิท (รากษสลูกท้าวคนธรรพ์นุราช-
เจ้าเมืองคิตศรีสิน)
๘๙. วิรุพหก (ฦयरากษสครอง
เมืองมหาอันธการนคร)
๙๐. วิษณุราช (เสนายักษ์-กรุงมลวัน)
๙๑. เวิร์มก (เสนายักษ์กรุงลงกา)
(ฦยาอสูร)
- สี - เขียว (green)
- หิว -
- สี - มอหมึก (blue black,
dark grey)
- หิว - มงกุฎหางไก่ ถือหอก
ขี้ม้านิลพาหุ (ตัวดำปาก
แดง หรือตัวขาวหัวดำ)
- สี - เขียว (green)
- หิว - หน้ากุมาร, ถือหอก
ขี้ม้าตัวขาวหัวดำ
- สี - เขียว (green)
- หิว - มงกุฎเหมือนอินทรชิต
- สี - ขาบ (dark blue)
- หิว - มีมงกุฎและเครื่องประ-
ดับกายด้วยนาคมีพิษ
- สี - ดอกตะแบก. (deep
azure, blue purple)
- หิว - โถ้น
- สี - หงชาด (bright red,
dark rose, brick red)
- หิว -

๕๒. ไวตาล หรือ ไวยตาล
(พญารากษสเจ้ากรุงกุรุราชฎร์) สี - ครามอ่อน (pale indigo blue)
ห้ว - มงกุฎกระหนก
ถือตะบองตาลวิเศษ
๕๓. ไวยกาสุร (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
ห้ว - โล้น
๕๔. ไวยวิก หรือ วันยวิก (ลูกนางพิราภวน) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
ห้ว - มงกุฎน้ำเต้าเฟื่อง (ใน
อสุรพงศว่า มงกุฎน้ำเต้า)
๕๕. ศุกสาร^(๑) (เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - เขียว (green)
ห้ว - โล้น
๕๖. สพาหุ หรือ สุวาหุ (รากษสแห่ง
กรุงลงกา) สี - เขียว (green) (ในอสุร-
พงศว่า สีหงดิน dark red)
ห้ว - มงกุฎสามกลีบ
๕๗. สหมลิวัน (ต้นกษัตริย์กรุงบาดาล) สี - ขาว (white)
หน้า - พรหม
๕๘. สหัสสกุมาร^(๒) (ลูกทศกัณฐ์ผู้มั่งคั่ง) สี - สีตัวต่างกันมิได้กำหนด
ห้ว - มงกุฎน้ำเต้ากลม หน้า
สองชั้นเจ็ดหน้า

๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยุดิตตามรามายณะ ฉบับวาดมกฉาเบณ
๒. ตอ คอ ศกะ และ ต้าณ

๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยุดิตตามรามายณะฉบับของ วาดมกฉา
ฉาช อักษะกุมาร และเบณคนเตยว โปรดให้ทำห้ว โจนเบณส้แดง มี ๓๐ หน้า

๕๕. สหัสเสเดชะ (พญารากษสเจ้ากรุงปางตาล) สี - ขาว (white)
 หัว - ลักษณะเหมือนทศกัณฐ์
 แต่สีขาว บางทีสร้างเป็น
 หน้า ๔ ชั้น หรือ ๕ ชั้น
๑๐๐. สัตตลุง (พญายักษ์เจ้าเมืองจักรวาล) สี - หงชาด (bright red, dark
 rose, brick red)
 หัว - มงกุฎจีบ, ขัดคทา ถ้อสร
๑๐๑. สัทธาสูร (พญายักษ์เจ้าเมืองอัสคิงค์) สี - หงเสน (light red)
 หัว - มงกุฎจีบ, ขัดคทา ถ้อสร
๑๐๒. สารันทูต^(๓) (อสูรนาย-
 กองตระเวนกรุงลงกา)
 สี - ขาว (white)
 หัว -
๑๐๓. สำนึกษา (ยักษ์ณี น้องสาวทศกัณฐ์) สี - เขียวสด (green)
 หัว - โฉน
๑๐๔. สิบรถ (ลูกทศกัณฐ์-
 ๑๐ ตนเกิดด้วยนางสนม)
 สี - กายสีต่างๆ กัน
 หัว - ไม่กำหนดมงกุฎ
๑๐๕. สุขาจาร (เสนายักษ์-กรุงลงกา)
 สี - เขียว (green)
 หัว - โฉน
๑๐๖. สุพรรณมัจฉา (ลูกสาวทศกัณฐ์
 เกิดกับนางปลา)
 สี - ขาว
 หัว - แต่งนางสวมมงกุฎ
 ติดหางปลา

๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยุดีว่า "สารันทูต นายทหารคอยเหตุ
 ของทศกัณฐ์ ดั่งเหตอง หัวโฉน"

๑๐๗. สุปิน หรือ สุรพิน หรือ สุปินสัน (เสนาयักษักรวมลวัน) สี - เขียว (green)
หวั - โคน
๑๐๘. สุริยาภพ (ลูกท้าวจักรวรรดิ) สี - แดงชาด (bright red, red)
หวั - มีสีฐานหน้าและมงกุฎ
เหมือนอินทราชิต แต่อาวุธ
ประจำตัวถือหอกเมฆพัท
๑๐๙. เสือเมือง หรือ อากาศทะเล (นางอสุรนาถของตระเวนกรุงลงกา) สี - แดงเสน (red, light red)
หวั - สีหน้า แปรมือ
๑๑๐. แสงอาทิตย์ (น้องมังกรกรรฐ์
ลูกพญาขรกรุงโรมคัล) สี - แดงชาด (bright red, red)
หวั - มงกุฎกระหนก มีแว่นสุร-
กานต์ ตามปรกติถือศร
๑๑๑. หีรันตยักษิ์ (อยู่เขาจักรวาล-
ม้วนแผ่นดิน) สี - ทอง (golden)
หวั - มงกุฎกระหนก หน้าทอง
๑๑๒. เหรันตขุต (อสุรเทพบุตร) สี - ม่วงอ่อน (light purple)
หวั - มงกุฎจับ
๑๑๓. อตุล (บิสาจยักษิณี-ลูกสาวชีวทา) สี - แดงเสน (red, light red)
(ในอสุรพงศ์ว่า สีแดง rose)
หวั -
๑๑๔. อนุราช (พญารากษสเจ้ากรุงมหาสิงขร) สี - จันทรอ่อน (pale orange)
หวั - มงกุฎกระหนก

๑๑๕. อวินธัย^(๓) (อมาตย์แก้วของทศกัณฐ์) สี - ขาว
หิว - โฉน
๑๑๖. อสุรพรหม หรือ อสุรพัคตรี
(อสุรเทพบุตร) สี - หงสบาท (light red)
หิว - สีหน้า-มงกุฎชัย
๑๑๗. อสุรพัคตรี หรือ อสุรเพตตรา
หรือ เพตตรา (เสนายักษ์) สี - ดำ (black)
หิว - หน้าดำ, ผมขาว
๑๑๘. อัศกรรณมาลาสูร หรือ อัศกรรณ
หรือ อัชกรรณ (พญายักษ์กรุงดรัม) สี - ม่วงแก่ (dark purple)
หิว - ชฎามนุษย์สองชั้นเจ็ดหน้า
๑๑๙. อัศชาดา (พญายักษ์ลูกท้าวลัสเดียน -
เจ้าเมืองวทกัณ) สี - ขาว (white)
หิว - มงกุฎชัยสี่ยอด-สีหน้า
๑๒๐. อัสมุขี (อโยมุขี-ยักษินี่) สี -
หิว -
๑๒๑. อธิธิกาย หรือ อติธิกาย
(เสนายักษ์กรุงลงกา) สี - ม่วง (purple)
หิว -
๑๒๒. อินทรชิต (ลูกทศกัณฐ์กับนางมณโฑ) สี - เขียว (green)
หิว - มงกุฎมนุษย์, ถ้อสร

๓. มเหสักขเทวราช

๑. พระอิสวร (มเหสักขเทวราช) สี - ขาว
หิว - มงกุฎน้ำเต้า
๒. พระนารายณ์ (มเหสักขเทวราช) สี - กายสีแดงตะแบก
หิว - มงกุฎชัย (สี่กร)

๓. พระพรหม (มเทสัถยเทวราช)

สี่ - ขาว

ห้ว - สี่หน้า (ทำเป็นหน้า ๒ ชั้น
หน้าสวม ๑ และชั้นบนทำ
เป็นหน้าเล็ก ๓)

๔. พระอินทร์ (มเทสัถยเทวราช)

สี่ - เขี้ยว

ห้ว - ชฎาเดินหน

๔. เทวกุมาร

๑. พระขันตกุมาร

สี่ - ทอง

ห้ว - หกหน้า สิบสองมือ

๒. พระพิเนศ (วิฆเนศ) (นิลขัน)

สี่ - ส้าริด

๓. พระพินาย (วิฆายก) (นิลเอก)

ห้ว - เป็นข้างทั้งสององค์

๕. เทพอำมาตย์พระอิศวร

๑. จิตตบุท

สี่ - หงชาติ ไม่มีมงกุฎ

๒. จิตตบุท

สี่ - หงดิน ไม่มีมงกุฎ

๓. จิตตบุราช (จิตรรภ)

สี่ - ทอง ไม่มีมงกุฎ

๔. จิตตบุเสน (จิตรเสน)

สี่ - หงเสน ไม่มีมงกุฎ

๖. เทวดา

๑. อรชุน

สี่ - ทอง

ห้ว - มงกุฎชัย

๒. มาตลี (สารภีพระอินทร์) สี่ - ขาว
 หวี - มงกุฏน้ำเต้ากลม
๓. เวสสุญาณ (อวตารมาเป็นพิเภก) สี่ - เหลือง
 หวี -
๔. เวสสุกรรม (เทวดานายช่าง
 ของพระอินทร์) สี่ - เขียว
 หวี - โปกผ้า
๕. พระอาทิตย์ (เทวดานพเคราะห์) สี่ - สีแดงชาด (สุครีพ)
๖. พระจันทร์ (เทวดานพเคราะห์) สี่ - นวล หรือ ขาว (สัตพลี)
๗. พระอังคาร (เทวดานพเคราะห์) สี่ - ชมพู (วิสันตราวี)
๘. พระพุธ (เทวดานพเคราะห์) สี่ - เขียว (สุรเสน)
๙. พระเสาร์ (เทวดานพเคราะห์) สี่ - ดำ (วิมล หรือ นิลพานร)
๑๐. พระพฤหัสบดี (เทวดานพเคราะห์) สี่ - เหลือง (มาลุนทเกสร)
๑๑. พระราหู (เทวดานพเคราะห์) สี่ - ม่วง (นิลปานัน)
๑๒. พระศุกรี (เทวดานพเคราะห์) หวี - ทรงมงกุฏน้ำเต้ากลม ?
 สี่ - เลื่อมประกัสสร คือ เลื่อม
 เหลือง (นิลปาสัน)
๑๓. พระเกตุ (เทวดานพเคราะห์) สี่ - ทอง (กুমิตัน)
๑๔. พระพาย (วายุ) สี่ - ขาว (พ้อหนุมาน)
๑๕. พระเพลิง (อัคนี) สี่ - แดงชาด (นิตนนท์)
๑๖. พระกาล สี่ - น้ำรัก (นิตพัท)
๑๗. พระพนัสบดี (ไพศรพณ์) สี่ - เลื่อมเหลือง (เกสรทมาลา)
๑๘. พระสมุท (เทพเจ้าแห่งทะเล) สี่ - น้ำไหล (นิตราช)
๑๙. พระหิมพาน (เทพเจ้าแห่งป่าหิมพาน) สี่ - หงชาด (โกมุท)

๒๐. พระพิรุณ (พรุณ-เทพเจ้าแห่งฝน) สี่ - เมฆมอ (ไวยบุตร)
๒๑. พระมหาชัย (ชัย, ชัยนิต
เทพเจ้าแห่งชัยชนะ) สี่ - เหลือง (สุรگانต์)
๒๒. พระวิรุพหก (จ้าวแห่งกุมภภัณฑ์) สี่ - ม่วงแก่ (เกยูร)
๒๓. พระวิรุปักข์ (จ้าวแห่งนาค) สี่ - ม่วงอ่อน (มายูร)

๗. สุมุทรวี

๑. มณีเมขลา (นางฟ้าเจ้าแม่มหาสมุทร) สี่ - เมฆมอ มีดวงแก้ววิเศษ

๘. ฤๅษี

๑. ฤๅษี หรือ หน้าพระครุ

๙. กษัตริย์และกุมาร

๑. พระราม (กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งอโยธยา) สี่ - กายเขียว
ห้ว - ชฎาเดินหน (เวลาเดินป่า)
และทรงพระมหามงกุฏ
(เวลาเข้าเมือง-ครุ)
๒. พระลักษมณ์ (อนุชาพระราม) สี่ - ทอง
ห้ว - ชฎาเดินหน (เวลาเดินป่า)
และทรงพระมหามงกุฏ
(เวลาเข้าเมือง-ครุ)
๓. พระพรต (ภราดา-อนุชาพระราม) สี่ - แดงชาด
ห้ว - ชฎายอดแหลม

๖. ม้าพญาทุษณ์	สี	— ผ่านดำ
๗. เมฆมาลา (ม้าวายุเวก)	สี	— ผ่านดำ
๘. ม้าทศคีรีธร	สี	— ผ่านดำ
๙. ม้าทศคีรีวัน	สี	— ผ่านขาว
๑๐. ม้าทศพิน	สี	— ผ่านแดง
๑๑. ม้าพระมงกุฏ	สี	— ขาวล้วน
๑๒. ม้าพระลบ	สี	— ดำล้วน
๑๓. ม้ามารกระบิล	สี	— เมฆ
๑๔. ทรพา (พญาการสร)	สี	— สำถาน
๑๕. ทรพี (พญาการสร)	สี	— ดำ
๑๖. นีลา (นางการสร—แม่ทรพี)	สี	—

๑๒. พญาบัชนี

๑. สุบรรณ (พญาครุฑ-พาหนะพระนารายณ์) สี — หงเสน
(ตามนิยายของอินเดียนั้นว่า หน้าขาว ปีกแดง ตัวทอง)
๒. สัมพาทิ (สัมปัติ-พญานก สี — แดงชาด
ลูกพระยาครุฑ)
๓. สดาบุ (ชดาบุ-พญานก น้อยสัมพาทิ) สี — เขียว

นอกจากนี้ยังมีหัตถราชสีห์และหัตถมาสำหรับดากราชรถ, หัวกว้างทอง, หัวช้าง และอื่น ๆ อีก

ส่วนตัวนางไม่นิยมสวมหัวโขน คงใส่ชฎบ้าง มงกุฎบ้าง รัตเกล้าเปิดว หรือ รัตเกล้ายอศบบ้าง กระบังหน้าบ้าง ฯลฯ ตามฐานะ

พงศ์เรื่องในรามเกียรติ์

(ของเก่า คัดจากสมุดไทย)

อสูรพงศ์และพรหมพงศ์ในกรุงลงกา

ที่นี้จะว่าด้วยอสูรพงศ์ อันมีปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์นั้น ขณะเมื่อมีท้าวสหบดีพรหมมารังสฤษดิ์สรรค์เมืองลงกา ในลงกาทวีปนั้น จึงให้มหาอชฎาพรหมอยู่ครองเมืองลงกา ชื่อท้าวจักรพักตร์ สักกายขาว รูปสันฐานคงเป็นพรหม มีมเหสีช่อมลิกา มีอำมาตย์ช่อมโหทร หน้าเขียว ๑ เปาวนาสุรหน้าขาว ๑ ภาณุราช หน้าเขียว ๑ เวมภ์ หน้าเสน ๑ สุกรसार หน้าเขียว ๑ อิทธิกาย หน้าม่วงอ่อน ๑ มหากาย หน้าม่วงแก่ ๑ อสูรกำปั่น หน้าเขียว ๑ วรवासูร หน้าหงคิน ๑ นนทจิตร หน้ามอคราม ๑ นนทไพรี หน้ามอหมัก ๑ การุณราช หน้าหงเสน ๑ สุขาจร หน้าเขียว ๑ กาลสูร หน้าดำ ๑ นนทสูรหน้าขาว ๑ รณศักดิ์ หน้าสีจันท์ ๑ รณสิทธิ์ หน้าดินแดง ๑ นนทยักษ์หน้าสีขาบ ๑ โรมจักร หน้าหงสีบาท ๑ พัททแก้ว หน้าเหลือง ๑

ศิริอสูรเสนา ในลงกามี ๒๐ คน เท่านั้น.

อนึ่ง กองตระเวนได้รักษาเมืองลงกานั้น คือ กุมภาสูร หน้าเขียว รักษาด่านเขามรกต ๑ ฤทธิกัน หน้าแดงชาด ได้รักษาทางอากาศ ๑ สารณทูตคอยข่าวศึก หน้าขาว ๑ วิชูดา หน้าสีฟ้าแถบ ๑ วายุพักตร์ หน้าเมฆ ๑ สองอสูรรักษาริมฝั่งสมุทร อากาศตะไลย ๔ หน้า ๘ มือ หน้าแดงเสน รักษาเมืองลงกา ๑ ฝูเสื่อสมุทร สีหงคิน รักษาด่านหลังสมุทร ๑

เป็นอสูรกองตระเวนรักษาด่านมี ๗ คน เท่านั้น.

ครั้นนานมาทั่วมหาจักรพรรดิ มีพระราชบุตรด้วยนางมลิกาเป็นรูป
 ยักษ์ หน้าหนึ่งใส่มงกุฏน้ำเต้าเฟืองปลายสับดี ๔ มือ สีขาว ช่อลัดเตียน
 พรหม ๆ มีเหล่า ๕ ชื่อ นางศรีสุนันทา มีบุตรชายชื่อกุเปรัน มงกุฏกระหนก
 สีม่วงอ่อน ได้บุษบกไปครองเมืองกาลจักร ๑ นางจิตรมาตี มีบุตรชายชื่อ
 ทัพนาสูร มงกุฏสามกลีบ สีหงดดิน ครองเมืองนครจักรวาท ๑ นางสุวรรณ-
 มาลัย มีบุตรชายชื่ออัศธาตา ๔ หน้า ๘ มือ มงกุฏชัย สีขาว ครองเมืองวาทกัน ๑
 นางวรประไล มีบุตรชื่อ มารัน สีทอง มงกุฏหางไก่ ครองเมืองโสฬศ ๑
 นางรัชฎา มีบุตรชาย ๖ ชื่อ ทศกัณฐ์ หน้า ๓ ชั้น ๑๐ หน้า ๒๐ มือ สีเขียว
 มงกุฏชัย เป็นเจ้าเมืองลงกา ๑ กุมภกรรณ ไม่มีมงกุฏ หน้าเขียว เป็นพระยา
 อุปราช เมืองลงกา ๑ พิเภก มงกุฏน้ำเต้ากลม หน้าเขียว คือ พระเวศุญาณ
 จูติเป็นน้องร่วมครรภ์ทศกัณฐ์ อยู่ในลงกา ๑ พระยาขร มงกุฏจับ หน้าเขียว
 ครองเมืองโรมคัน ๑ พระยาทุต มงกุฏกระหนก หน้าม่วงแก่ ครองเมือง
 ชนบท ๑ พระยาตรีเศียร ๓ หน้า ๖ มือ มงกุฏ ๓ ยอด สีขาว ครองเมือง
 มัชวารี ๑ และบุตรแห่งนางรัชฎานั้น นางสำนักรา สีเขียว ๑ ศิริบุตร
 นางรัชฎา ชาย ๖ หญิง ๑ รวมเป็น ๗ องค์ด้วยกัน และท้าวลัดเตียนพรหม
 มีบุตร ชาย ๑๐ หญิง ๑ รวมเป็น ๑๑ องค์

อนึ่ง วงศ์สุรในเมืองลงกานั้น คือ นางกานาสูร สีม่วงแก่ หน้าเป็น
 ยักษ์นี้ มีสัณฐานปากเป็นกา ๑ บุตรชายนางกานาสูร ๒ องค์ คือ สวาหุ
 มงกุฏสามกลีบ หน้าเขียว ๑ มาริศ มงกุฏสามกลีบ หน้าขาว ๑ ภรรยา มาริศ
 ชื่อ นางแก้วเจษฎา มีบุตรชาย ชื่อ นนยวิก สีเขียว ๑ วายูเวก สีมอคราม ๑
 ชิวหา มงกุฏน้ำเต้ากลม หน้าหงชาด เป็นสามีนางสำนักรา ๑ มีบุตรชาย
 ชื่อ กุมภกาศ มงกุฏน้ำเต้าเฟือง สีหงดดิน ๑ นางอดุลปีศาจ หน้าแดงเสน ๑
 วรรณสูร หน้าเขียว ไม่มีมงกุฏ ๑

อนึ่ง เมื่อทศกัณฐ์ได้เป็นเจ้าเมืองลงกานัน มีมเหสี ๒ องค์ ชื่อ นางมณฑิธา ๑ นางกาลอัคคีนาคราช ๑ นางมณฑิธา มีบุตรเกิดด้วยทศกัณฐ์ ชาย ๒ คือ รณพิภตรกุมาร ซึ่งไปรบพระอินทร์ชนะมาแล้ว บิดาให้ชื่ออินทรชิต ไล่ชฎามนุษย์ หน้าเขี้ยว เขี้ยวลง ๑ โพนาสूरียวงศ์ ชื่อ ทศพิน หน้าเขี้ยวเหมือนอินทรชิต ๑ บุตรนางมณฑิธา คือ พระลักษมี แบ่งภาคมาเป็นนางสีดา ๑ เป็นบุตรนางมณฑิธา ชาย ๒ หญิง ๑ เป็น ๓ องค์ บุตรนางกาลอัคคี ชื่อ บรรลัยกัลป์ มงกุฎน้ำเต้าเฟื่อง หน้าสี่แสด ๑ เกิดด้วยนางพระสนม ชื่อ สิบรติ ๑๐ องค์ มงกุฎหากำหนดไม้ สีตัวต่างๆ กัน ๑๐ ชื่อ สหัทธกุมาร หน้า ๒ ชั้น ๗ หน้า มงกุฎน้ำเต้ากลม สีตัวต่างๆ กันมีได้กำหนด ๑๐๐๐ องค์ รวมเป็น ๑๐๑๐ องค์ เกิดด้วยนางปลา ชื่อ นางสุพรรณมัจฉา สีทอง ๑ เกิดด้วยนางข้าง เป็นชาย ๒ องค์ มังวงที่ปลายนาสิก ชื่อ ทศคีรีวัน สีเขี้ยว ๑ ทศคีรีธร สีหงดิน ๑ ใส่มงกุฎกาบไฟทั้งสองอสุร

ศิริบุตรทศกัณฐ์ ชาย ๑๐๑๕ หญิง ๒ รวมเป็น ๑๐๑๗ องค์

ภรรยาकुุมภกรรณ ชื่อ นางจันทวดี เป็นมเหสี ๑ นางคันธมาลี เป็นพระสนมเอก ๑ ไม่มีบุตร ภรรยาพิเภก ชื่อ นางตรีชฎา ๑ มีบุตร ชื่อ นางเบญกาย ๑ ภรรยาอินทรชิต ชื่อ นางสุวรรณกัญญา ๑ มีบุตร ชื่อ ยามลิวัน ๑ กัญญเวก ๑ สีเขี้ยวทั้งสองกุมาร

อสูรต่างเมือง

อนึ่ง สหายทศกัณฐ์มี ๗ องค์ คือ ท้าวจักรวรรดิ หน้า ๒ ชั้น ๆ บนหน้า ๑ ชั้นล่างหน้าใหญ่ ๑ หน้าหลัง ๒ เป็น ๔ หน้า มงกุฎหางไก่ ๘ มีอัสชาว ครองเมืองมลิวัน ๑ ท้าวสัทลุง มงกุฎจับ หน้าหงชาติ ครองเมืองจักรวาฬ ๑ ท้าวไพจิตราสูร อัสชาว มงกุฎน้ำเต้ากลม เป็นเจ้าพิภพอสูรอยู่

หว่างเขตรุกฎ ได้พระเมรุ ๑ ท้าวสัทธาสูร หน้าหงเสน มงกุฎจับ ครองเมือง
 อัสถุรงค์ ๑ ท้าวหัตถกรรมมารา หน้า ๒ ชั้น ๗ หน้า ไล่ชฎามนุษย์ หน้าม่วงแก่
 ครองเมืองทุร่า ๑ ท้าวมหาบาลเทพาสูร หน้าเขียว ไม่มีมงกุฎ ครองเมือง
 มหาจักรวาท ๑ พระยามุลพล้า หน้าเขียว ๔ หน้า ไม่มีมงกุฎ เป็นอุปราช
 เมืองปางตาล ๑

ศิริเป็นสหายแห่งทศกัณฐ์ ๗ พระองค์

ท้าวสหัสเดชะ หน้า ๕ ชั้น สมมุติว่า หน้า ๑๐๐๐ มือ ๒๐๐๐ สีขาว
 เป็นพี่ชายพระยามุลพล้า ได้ครองเมืองปางตาล อนึ่ง ท้าวจักรวรรดิเจ้าเมือง
 มลวันนั้น มีมเหสี ชื่อ วัชนีสูร มีบุตรชาย ๓ องค์ ชื่อ สุริยาภพ สีแดงชาด
 มีสัณฐานหน้าและมงกุฎเหมือนอินทรีชิต ๑ บรรลไถยจักร มงกุฎหางไก่ หน้า
 ม่วงอ่อน ๑ นนยุพัตถร มงกุฎน้ำเต้ากลม หน้าเขียว ๑ มีราชธิดา ชื่อ นาง
 รัตนมาลี ๑ ศิริบุตรท้าวจักรวรรดิ ชาย ๓ หญิง ๑ เป็น ๔ พระองค์ มีเสนา
 ยักษ์ ๗ ตน ชื่อ สุรพิน สัณฐานหน้าเขียว ๑ วิศนุราช หน้าสีดอกตะแบก ๑
 ไวยไกรสูร หน้าม่วงแก่ ๑ อสุรเกตรา หน้าดำ ผมขาว ๑ มารกระบิล
 หน้าแดงเสน ๑ เมฆสูร หน้าหมึก ๑ นนทกลา หน้ามอคราม ๑ มือสุร
 รักษาด่านกองตระเวน ๓ คือ อสุรราหู หน้าเขียว ตระเวนทางอากาศ ๑ มัจฉาพ
 รักษาด่านไฟกรด หน้าหงดิน ๑ กาลสูร รักษาด่านน้ำกรด หน้าดำ ๑

ศิริเป็นยักษ์เสนา ๗ กองรักษาด่าน ๓ รวมเป็น ๑๐ คน

ท้าวไวยดาลเป็นสหายกับท้าวจักรวรรดิ ครองเมืองกุงุราช มงกุฎ
 กระหนก หน้าคราม

น้องทศกัณฐ์ ซึ่งได้ครองเมือง ๓ องค์ คือ พระยาขร ๑ มีมเหสี ชื่อ
 นางรัชฎาสูร มีบุตรชาย ๒ องค์ คือ ทรพี มากำเนิดเป็นมังกรกัณฐ์ มงกุฎนาค

หน้าทองหรือเขียวก็ได้ ๑. แสงอาทิตย์ มงกุฎกระหนก หน้าแดงชาด ๑
 พี่เลี้ยงแสงอาทิตย์ ชื่อ จิตรไพรี หน้าเขียว ๑ พระยาทูต มีบุตร ชื่อวิรุญ
 จำบัง มงกุฎหางไก่ หน้ามอหมึก ๑ วิรุญจำบัง มีบุตรชื่อวิรุญมุข หน้า
 กุมารสีเขียว ๑ พระยาตรีเศียร มีบุตรชื่อตรีเมฆ มงกุฎหางไหล หน้าหง
 ดินแก่ ๑

อสุรพงศ์ในบาดาล

อนึ่ง อสุรพงศ์พรหมในเมืองบาดาลนั้น คือ ท้าวสะหะมลิวัน ๔ หน้า
 มีรูปเป็นพรหม ๘ มือ สีขาว ได้เป็นกษัตริย์ในเมืองบาดาล มีบุตรชื่อ
 สากยวงขามหายมัยกัษย์ หน้าแดงชาด มงกุฎหางไก่ องค์ ๑ ท้าวมหายมัยกัษย์
 มีมเหสี ชื่อ นางจันทรประภาศรี ๑ มีบุตรชายชื่อไมยราพณ์ มงกุฎกระหนก
 หน้าม่วงอ่อน ๑ มีบุตร ชื่อ นางพิรากวน เป็นพี่ไมยราพณ์ ๑ นางพิรากวน
 มีบุตร ชื่อ ไวยวิก มงกุฎน้ำเต้าเฟื่อง หน้าม่วงแก่ ๑ แลอสุรเสนาในเมือง
 บาดาลนั้นมี ๔ คน คือ จิตรกฤษณ์ หน้าดำหมึก ๑ จิตรไพรี หน้าขาว ๑ ตรีพักตร
 หน้าดินแดง ๑ เมฆนาท หน้าสีเมฆ ๑

อสุรพรหมพงศ์

อนึ่ง มาลวิคพรหม ได้เป็นเชษฐาแห่งท้าวมหาจักร์พักตร ซึ่งเป็น
 อัยกาทศกัณฐ์นั้นรูปเป็นพรหม ๔ หน้า ได้เป็นเจ้าแก้วมุกเทพคนธรรพ์ใน
 เขาขอดฟ้า พระอิศวรประสาธนามชื่อ ท้าวมาลิวราช เป็นสหายกับท้าวอัชบาล
 และท้าวมาลิวราชนี้ร่วมพงศ์พรหมกับท้าวสะหะมลิวัน เจ้าเมืองบาดาล

อสุรเทพบุตร

อนึ่ง อสุรเทพบุตรนั้น คือ รามสูร มงกุฎกาบไฟ สีเขียว ๑ อสุรปโรต
 มงกุฎกาบไฟ สีม่วงแก่ ๑ พिरापосу สีม่วงแก่ ตัวเป็นนงทกษิณาวัด ๑

เหรันต์ หน้าม่วงอ่อน มงกุฎจับ ๑ หิรันตย์กัษ์ มงกุฎกระหนก หน้าทอง ๑
 ประทุตทันต์ มงกุฎจับ หน้าหงดิน ๑ อสุรพักตร์ ๔ หน้า มงกุฎชัย สีหงส์
 สิบบาท ๑ นนทุก อสุรไม่มีมงกุฎ หน้าเขียว ๑

อสุรกษัตริย์

อนึ่ง อสุรกษัตริย์นอกจากวงศ์ลังกาและวงศ์บาดาลนั้น คือ ตรีบุรุษ
 มงกุฎน้ำเต้ากลม หน้าดำหมึก ครองเมืองโสทรนคร ๑ ท้าวอนาราช มงกุฎ
 กระหนก หน้าสีจันทรอ่อน ครองเมืองมหาสิงขร ๑ มีมเหสี ชื่อ นางรัตนา
 มีบุตร ชื่อ ประจันทรวดี ๑ มีเสนาย์กัษ์ ชื่อ ทินสุร สีเมฆ ๑ นนทกาล
 สีดินแดง พนังกงานเผ่าอุทยาน ๑ ท้าวกุเวรราช มงกุฎน้ำเต้ากลม หน้าขาว
 ครองเมืองกาลวุธ ๑ มีบุตร ชื่อ ตรีบกกัษ์ มงกุฎกระหนก หน้าเขียว ๑ มี
 ยัษ์เสนา ชื่อ กาลวก หน้าดำหมึก ๑ กาลจักร หน้ามอหมึก ๑ ท้าวคนธรรพ
 ไม่มีมงกุฎ หน้าเขียว ครองเมืองดิศศรีสิน มีมเหสี ชื่อ นางจันทา ๑ มีบุตร
 ชื่อ วิรุณพัท หน้าเขียว มงกุฎและสัณฐานหน้าเหมือนอินทรี ๑ อสุรวา-
 ยุพัทธร มงกุฎน้ำเต้า มีกาบบัวแวง หน้าเขียว มีกายและหน้าเป็นอสุร
 เท้าและหางเพียงท่อนเอวเหมือนนกกอินทรี มีปีกแขนทั้งสอง มีเล็บดั่ง
 พระยาครุฑ เหตุอสุรตนนี้ เป็นบุตร บิดาเป็นยัษ์ มารดานกอินทรี ได้
 ครองเมืองมหาวิเชียรธานี ๑ ท้าววิรุฬหก สีขาบ มีมงกุฎและเครื่องประดับ
 ภายแล้วไปด้วยนาคอันมีพิษ ครองเมืองมหาอันธการนคร

อสุรและนางฟ้าถูกสาป

อนึ่ง อสุรที่ตองสาปพระเป็นเจ้าทั้ง ๔ นั้น คือ บักถัน สีเขียว ๑
 กุมภณท์ สีเขียว มีกายแต่เพียงนาคี มงกุฎน้ำเต้ากลม ๑ อสุรนนทกาล

ซึ่งเฝ้าประตูไกรลาศ หน้ามอคราม ต้องสาปมาเป็นกระบือเผือก คือ ทรพา ๑
กุ่มกัณฑ์ณราช มงกุฎจับ หน้าแดงเสน ๑ ศรีอสูรต้องสาป ๔ คน

นางฟ้าต้องสาป คือ นางบุษมาลี ๑ นางวานริน ๑ นางเสาวรี ๑
นางสุวรรณมาลี ๑ เป็น ๔ นาง นางยักษ์อัสมุขี สีเขียว ๑

สิ้นพงศ์พรหมและอสูรพงศ์เท่านั้น

วงศ์กษัตริย์

อนึ่ง วงศ์กษัตริย์ซึ่งเนื่องมาแต่พงศ์พระเป็นเจ้ากำเนิดในชาติมนุษย์
นั้น ขณะเมื่อพระนารายณ์เป็นเสวตวรวิราหะไปล้างหิรันตยักษิ์ แล้วกลับมา
บรรทมสินธุ์เหนือบัลลังก์นาค ในเกษียรสมุทร จึงเกิดเป็นพระอินมาตัน
ในดวงประทุมชาติ อันผุดขึ้นจากพระอุทรประเทศ จึงพาไปถวายพระอิศวร
เป็นเจ้า ๆ จึงให้พระอินทร์ลงมาสร้างเมืองช่อกรุงศรีอยุธยา มีมเหสี ชื่อ
นางมณีเกสร มีพระราชบุตร ชื่อ ท้าวอัชบาล มีมเหสี ชื่อ นางเทพอัปสร
มีพระราชบุตร ชื่อ ท้าวทศรถ ๆ มีมเหสี ๓ องค์ คือ เกาสุริยา ๑ ไกยเกษี ๑
สมุทเทวี ๑ มีพระราชบุตรเกิดด้วยนางเกาสุริยา คือ พระนารายณ์ แบ่งภาค
ชื่อ พระรามเทพ สีเขียว ๑ เกิดด้วยนางไกยเกษี ชื่อ พระพรต สีแดงชาด
คือจักร ๑ เกิดด้วยนางสมุทเทวี ๒ องค์ ชื่อ พระลักษมณ์ สีทอง คือ บัลลังก์
นาค ๑ ชื่อ พระสัตรุด สีม่วงอ่อน คือ คทาเพชร ๑ ศรีราชบุตรท้าวทศรถ
มี ๔ พระองค์ มีอำมาตย์ ชื่อ สุมนันต์ ๑ พระราม มีมเหสี คือ องค์พระลักษมี
ชื่อ นางสีดา ๑ มีพระราชบุตรเกิดจากครรภ์ ชื่อ พระมงกุฎ ๑ ชื่อ พระลพ
ซึ่งพระดาบสชุบให้ขึ้น ๑ สองกุมารนี้สีเขียว

กษัตริย์ต่างเมือง

อนึ่ง สามัญกษัตริย์เกิดจากพงศ์พระเป็นเจ้านั้น คือ ท้าวโรมพัทธ์
เจ้าเมืองพัทวิไสย ๑ มบุตร์ ชื่อ นางอรุณวดี ๑.

ท้าวไถยเกษ เจ้าเมืองไถยเกษ ๑ มีมเหสี ชื่อนางเกษนี ๑ มีบุตร
ชื่อ นางไถยเกษี ๑ ท้าวชนกจักรวรรดิ เจ้าเมืองมณีลา ๑.

บัณฑิต

อนึ่ง พระยาบัณฑิต อันมีฤทธานัน คือ สัมพาทิ สีแดงชาด ๑
สตาบย สีเขียว ๑ พระยาสุบรรณ ที่เป็นพาหนะพระนารายณ์ สีหงเสน ๑

พระยานาค

อนึ่ง พระยานาคอันมีนามในเรื่องรามเกียรติ์นั้น คือ พระยานันต
นาคราช ๑ พระยากาลนาค ๑ พระยาวิรุณนาค ๑ พระยาทธรูณาค ๑ พระยา
กัมพลนาค ๑ พระยาวาสุกรีนาค ๑

สัตว์จัตุบาท

อนึ่ง สัตว์จัตุบาทซึ่งมีฤทธานัน คือ พระยาเกษรทั้ง ๒ ชื่อ ทรพา
สีสำลาน ๑ ทรพี สีดำ ๑ นางนิลเกษร มารดาทรพี ๑ พญาโคอุสุภราชใน
ถ้ำอินทกาด เป็นอาศน์พระอิศวร ๑ สีดำต่าง ๗ แห่ง คือ ๔ เท้า ปลายหาง ๑
หน้าใบโพ ๑ หนอก ๑ เป็นขาว ๑ แห่งด้วยกัน

อนึ่ง พระยาม้านั้น คือ ม้าอุปการที่นึ่งพระรามตัวขาว ๔ เท้าและปากแดง
เป็นกลีบ สีระด้า ๑ ม้านิลพาหุ ซึ่งวิรุญจำบังชี้ ตัวดำปากแดง ๑ ม้าวิรุญมุข
ตัวขาว สีระด้า ๑ ม้าพระยาทุต ผ่านดำ ๑ ม้าทศคีรีวัน ผ่านขาว ๑ ม้าทศ
คีรีธร ผ่านดำ ๑ ม้านนยวิก ฟันขาวแซมดำ ๑ ม้าอายุเวก ผ่านดำ ๑ ม้าศพิน

ผ่านแดง ๑ ม้าพระมงกุฎ ขาวล้วน ๑ ม้าพระลบ ดำล้วน ๑ ม้ามารกระบิล
สีเมฆ ๑

พราน

อนึ่ง พญาภูจัน หน้าเขี้ยว ไม่มีมงกุฎ ได้เป็นเจ้าหมู่พรานป่า
ครองเมืองรำบุรี ๑

มเหสีกษัตริย์

อนึ่ง มเหสีกษัตริย์นั้น คือ พระอิสวรร สีขาว ๑ มีมเหสี ทรงพระ
นามนางอุมภักควดี ๑ มเหสวรี ๑ สุรัสวดี ๑ มีเทวบุตร ชื่อ ชันชกุมาร
สีทอง ๖ หน้า ๑๒ มือ นั้น ๑ พระพิเนต พิณาย เทวกุมารทั้งสองนั้น สีสัมฤทธิ์
ดวงพระพักตร์เป็นข้างทั้งสองพระองค์

อนึ่ง เทวอำมาตย์นั้น คือ จิตตบุท สีหงชาด ๑ จิตตบุท สีหงดิน ๑
จิตตราช สีทอง ๑ จิตตเสน สีเสน ๑ ไม่มีมงกุฎทั้ง ๔ ตน

พระนารายณ์ สักอภคระแบก ๔ กร ๑ มีมเหสีชื่อ พระศรี คือ
พระลักษมี ๑ พระพรหมชาดา สีขาว ๔ หน้า ๘ กร ๑ พระอินทร์ สีเขี้ยว ๑
พระอรชุน สีทอง ๑ พระมาตุลี สีขาว มงกุฎน้ำเต้ากลม ๑ พระเวศุญาณ
สีเหลือง ๑ พระเวศกรรม สีเขี้ยว ไม่มีมงกุฎ ๑ นางมณีเมขลา สีเมฆมอ ๑
มเหสีพระอินทร์ มี ๔ คือ นางสุจิตรา ๑ นางสุชาดา ๑ นางสุชรรมา ๑
นางสุนันทา ๑ รวม ๔ นาง และเทพยดานพเคราะห์ก็มีสีต่าง ๆ กัน

ฤๅษี

อนึ่ง ฤๅษีในเรื่องรามเกียรติ์นั้น มีชื่อยอดังนี้ ฤๅษีตั้งกรุงศรีอยุธยา
ชื่อ อจนควา ๑ ยุทธอักษระ ๑ ทะหะ ๑ ยาคะ ๑ รวม ๔ องค์ ฤๅษีชุนนาง
มณโฑ ชื่อ โรมสังหะ ๑ วตันทะ ๑ วชิระ ๑ วิสุทธี ๑ รวม ๔ ฤๅษีชุนนาง
กาลอัจนา ชื่อ โคตะมะ ๑ ฤๅษีที่ทำพิชช้าวทิพย์ให้พระนารายณ์อวตารนั้น ชื่อ

กระไลยโกฏ หน้าเนอ ๑ สวามิตร ๑ วัชอัคคี ๑ ภารทวาช ๑ วสีทธิ ๑
รวม ๕ ฤษที่พระรามพบเมื่อเดินป่า ชื่อ สุทัศดาบส ๑ นางสุไชยดาบสินี ๑
อังกตะ ๑ สรรภังค์ ๑ รวม ๔ ฤษอยู่แดนมถิลลา ชื่อ สุธามันตัน ๑ อยู่แดน
ขัฒจีน ชื่อ องคต ๑ อยู่เกาะลงกา ชื่อ นารอท ๑ โคบุตร ๑ กาลดาบส ๑
รวม ๓ อยู่เขาตรีภฏ ชื่อ สุเมธ ๑ อมรเมศ ๑ ปรมเสศ ๑ รวม ๓ อยู่เขา
มรกต ชื่อ ทิศไภย ๑ อยู่เชิงเขาไกรลาส ชื่อ คาวินท์ ๑ สุขวัฒน์ ๑ รวม ๒
อยู่แดนไภยเกษ ชื่อ โควิน ๑ อยู่ป่ากาลวาด ชื่อ วัชมฤค ๑ ทศกัณฐ์แปลง
เป็นดาบสเมื่อลักนาง ชื่อ สรรรม ๑ เมื่อมาหาพระรามที่เขาคันธมาท ชื่อ
กาลสิทธิโคดม ๑ รวม ๒ ฤษที่หน้มาพบเมื่อไปถวายเป็นชื่อน ชฎิล ๑
นารท ๑ รวม ๒ เป็น ๓๕ รูปเท่านี้

วานรพงศ์

ที่นี้จะว่าด้วยพระยวานรและวานร ๑๔ มงกุฏ วานรเด็ยวเพชรไนน์
เมื่อแรกตั้งแต่ปฐมกัฒปนี เกิดวานรตนหนึ่งชื่อ ชมพูราช มงกุฏชัย
สีแดงชาด ออกจากปล้องไม้ไผ่ หน้าอาศรมพระสุขวัฒน์นะดาบส ๑

พระยวานร มีพระยาภาภาษ พริยะจุลจักร เป็นลูกพระอินทร์
พระอิสวรให้ชื่อ พระยาพาลี ครอบเมืองขัฒจีน สีเขียวใส่ชฎา ๑ พระยาสุครีพ
น้องพระยาพาลี ลูกพระอาทิตย์ เป็นอุปราชเมืองขัฒจีน สีเสน ใส่ชฎา ๑
องคตลูกพระยาพาลี เกิดด้วยนางมถโเท สีเขียว ใส่มงกุฏสามกัฒบ ๑
หน้มาลูกพระพาย เกิดด้วยนางสวาหะ สีขาว ๑

ลูกหน้มา ๒ เกิดด้วยนางเบญกาย ชื่อ อสุรผัด หน้าวานร ตัวและ
ผมเป็นขัยสี สีเลอมประกัศร์ ๑ เกิดด้วยนางมัจฉา ชื่อ มัจฉานู ตัวเป็นวานร
หางเป็นหางปลา สีขาว ๑

ท้าวมหาชมพู สีขาบ ใส่ชฎา ครอบเมืองชมพู ๑ ชมพูพาน ใส่มงกุฏชัย

พระอิศวรชบด้วยเหงื่อไคล ให้เป็นบุตรพาลี สี่หงษาต ๑ นิลพัท ลูกพระกาล
 สีนารัก ๑ นิลนนท์ ลูกพระเพลิง สี่หงส์บาท ๑ มเหสีพระยาพาลี ช่อ
 นางแก้วดารา ๑ มเหสีท้าวมหาชมพู ช่อ นางแก้วอุตร ๑

พระราหู	เป็น	นิลปานัน	สี่สัมฤทธิ์	๑
พระพิณาย	เป็น	นิลเอก	สี่ทองแดง	๑
พระพิเนต	เป็น	นิลขัน	สี่หงัดิน	๑
พระเกตุ	เป็น	กุมมิตัน	สี่ทอง	๑
พระอังคาร	เป็น	วิสันตราวี	สี่ดั้นจี่	๑
พระหิมพานต์	เป็น	โคบุตร	สี่บัวโรย	๑
พระสมุท	เป็น	นิลราช	สี่น้ำไหล	๑
พระเสาร	เป็น	วิมลพานร	สี่ดำ	๑
พระศุกร	เป็น	นิลปาสัน	สี่เลื่อมเหลือง	๑
พระพฤษ์สบัติ	เป็น	มาลุนทเกษตร	สี่เมฆ	๑
พระพุท	เป็น	สุรเสน	สี่แดงเสน	วานรตนัน

หน้าเป็นสี่แดงเสนผิต ถ้านเป็นสี่เขียวจึงจะถูก ๑

พระจันทร	เป็น	สี่ดพล	สี่ขาว	๑
วิรุพหก	เป็น	เกยร	สี่ม่วงแก่	๑
วิรุพบักษ	เป็น	มายูร	สี่ม่วงอ่อน	๑
พระไพศพ	เป็น	เกษรทมาลา	สี่เหลืองอ่อน	๑
พระมหาไชย	เป็น	สุรการ	สี่เหลือง	๑
พระพิรุณ	เป็น	ไวยบุตร	สี่เมฆ	๑
วิศาลเทวบุตร	เป็น	ไชยามพวาน	สี่เทา	๑

๑๘ มงกุฏ

มหัทวิกัณ	สี่หงขาด	๑	} ๕ เตี้ยวเพชร ใส่ผ้าตะบิต โพกศีรษะ
มากัญจวิก	สี่มอคราม	๑	
ทวิพัท	สี่ดอกชบา	๑	
โชติมุข	สี่กำมปู	๑	
ปิงคลา	สี่เหลืองแก่	๑	
ญาณรศคนธ	สี่ขาวบัง	๑	
อุสุกศรรม	สี่ขาบ	๑	
วาหุโรม	สี่เหลืองเทา	๑	
นิลเกส	สี่ตัวแดงดั่งดอกกมุต ผมดำ	๑	

พญาวานร	๑๑	} รวม ๓๘ เท่านั้น	
ศิวานรมชี้อ	สิบแปดมงกุฏ		๑๘
เตี้ยวเพชร	๕		

อนึ่ง เทพคนธรรพ ซึ่งสามีกักตี่มาอาสาสงคราม อยู่ด้วยพระราม เมื่อประชุมพลที่เขาคันทมาทน์ ชื่อ ประโคนธรรพ มงกุฏน้ำเต้า สี่หงแสน มีทักษิณาวุธทั้งตัว

สันมเทศรพงศัพานรพงศเท่านี้

หมายเหตุ :— ท่านผู้อ่านอาจสังเกตเห็นได้ว่า สี่และลักษณะของโขนบางตัวตาม “พงศไณเรื่องรามเกียรติ์” นี้ ผิดแปลกแตกต่างกับที่บอกไว้ในเรื่อง “สี่และลักษณะของหัวโขน” ข้างต้น ที่นำมาตีพิมพ์ไว้ก็เพื่อรักษาค้นฉบับหนังสือเก่า และเพื่อให้เป็นที่สังเกตว่าบางตำราอาจมีผิดเพี้ยนกันได้อย่างไร

ขอขอบพระคุณนายขยม บัณชาขางกูร หัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ได้เอื้อเฟื้อค้นค้นฉบับเรื่อง “พงศไณเรื่องรามเกียรติ์” นี้ให้ และขอขอบใจนายฉ่ำ ทองคำวรรณ กับ นายประสาร บุญประคอง ข้าราชการในกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ที่ช่วยสอบทานค้นฉบับให้ถูกต้องตามที่นำมาตีพิมพ์ไว้ข้างต้นนี้ — ธนิต.

หัวพระพิราพป่า

จาก

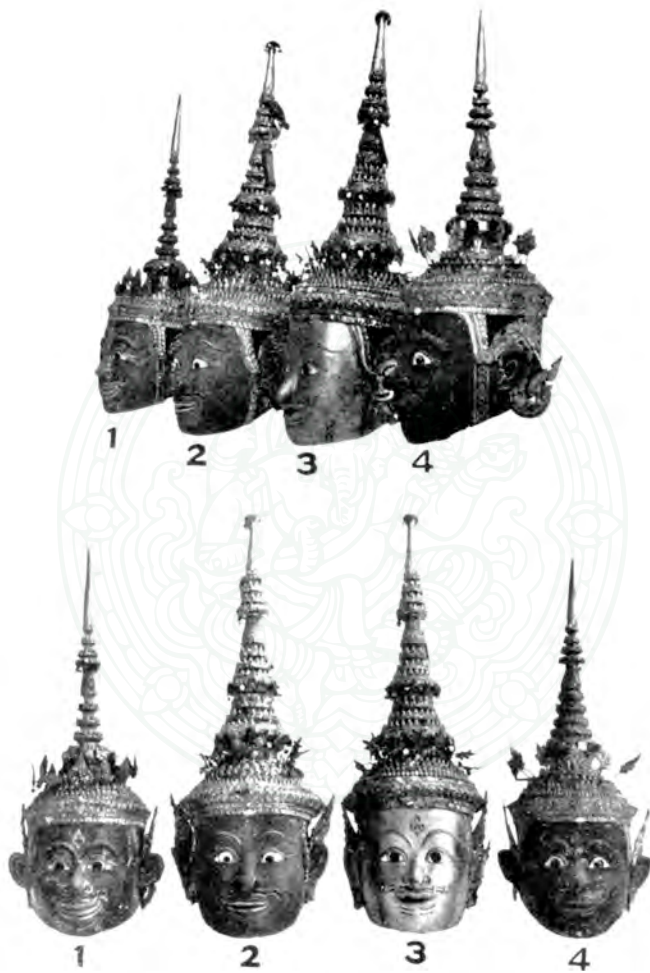
คลังศิลป์

ของ

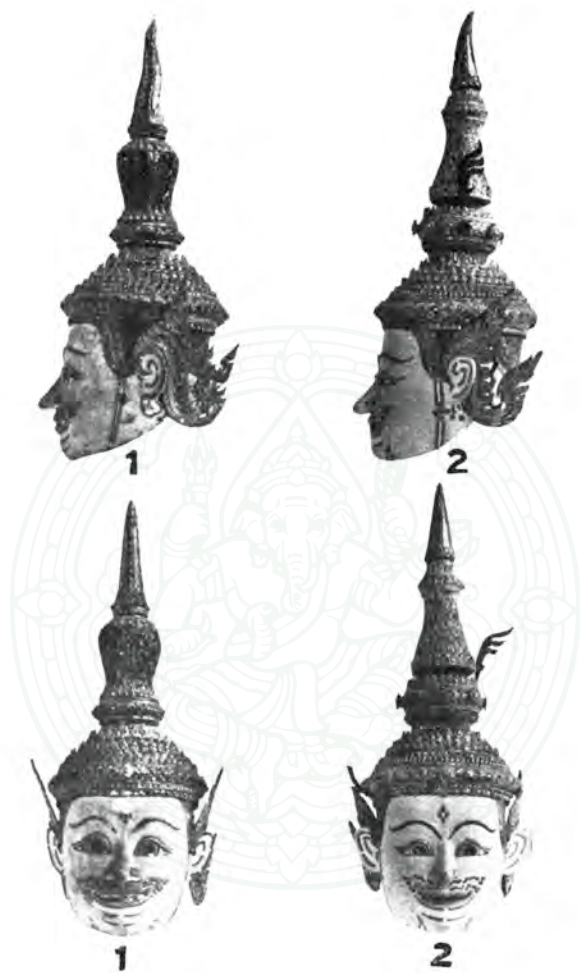
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

หัวโขน

หน้าเสี้ยว และ หน้าอัด

1. พระพรต 2. พระราม 3. พระลักษมณ์ 4. พระสัตรุด

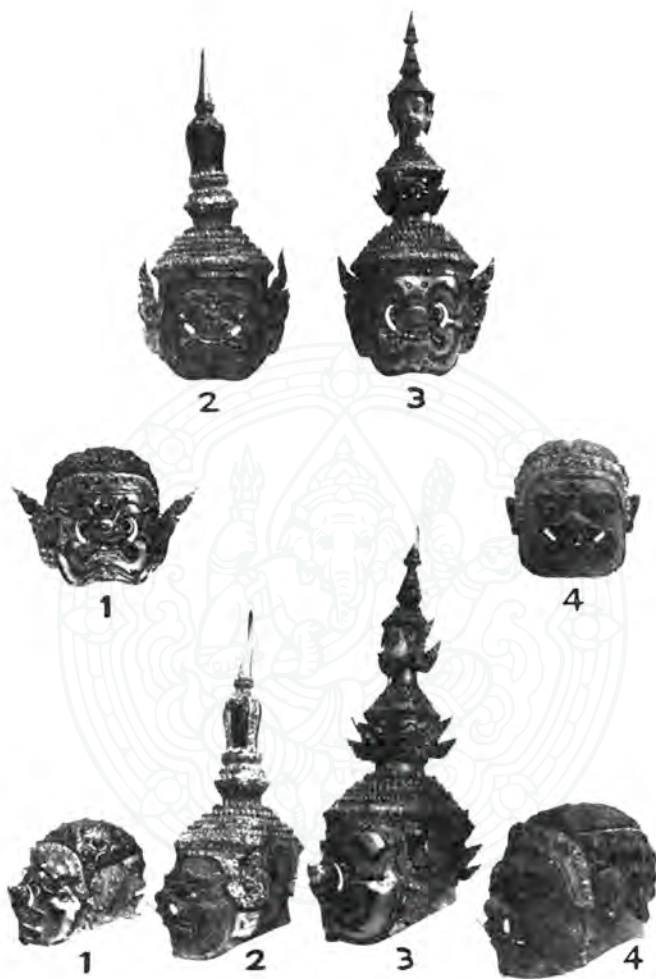
1. พระอิสวรร (แบบ ๑) 2. พระอิสวรร (แบบ ๒)

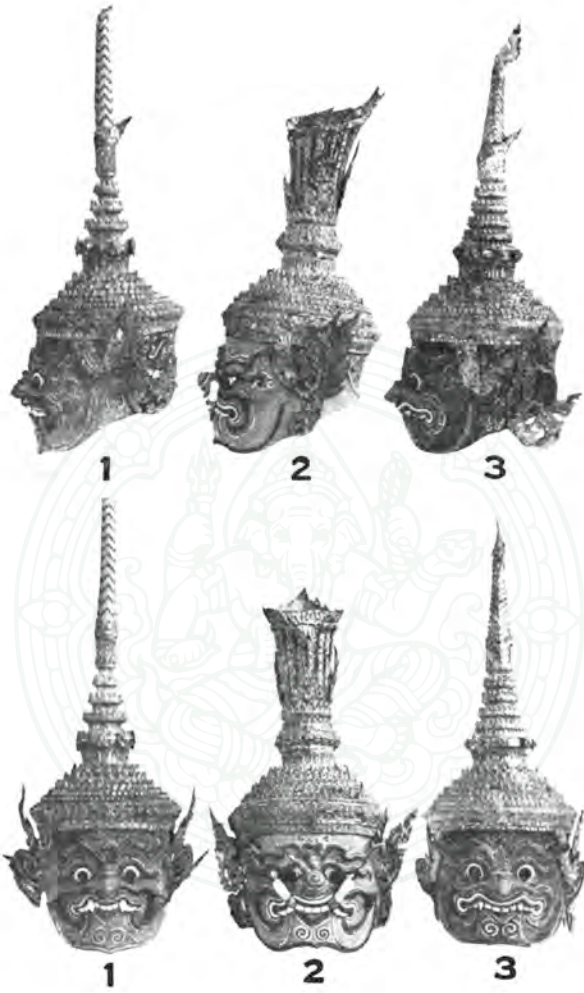
1. พระพรหม 2. พระอิสวร 3. พระอินทร์

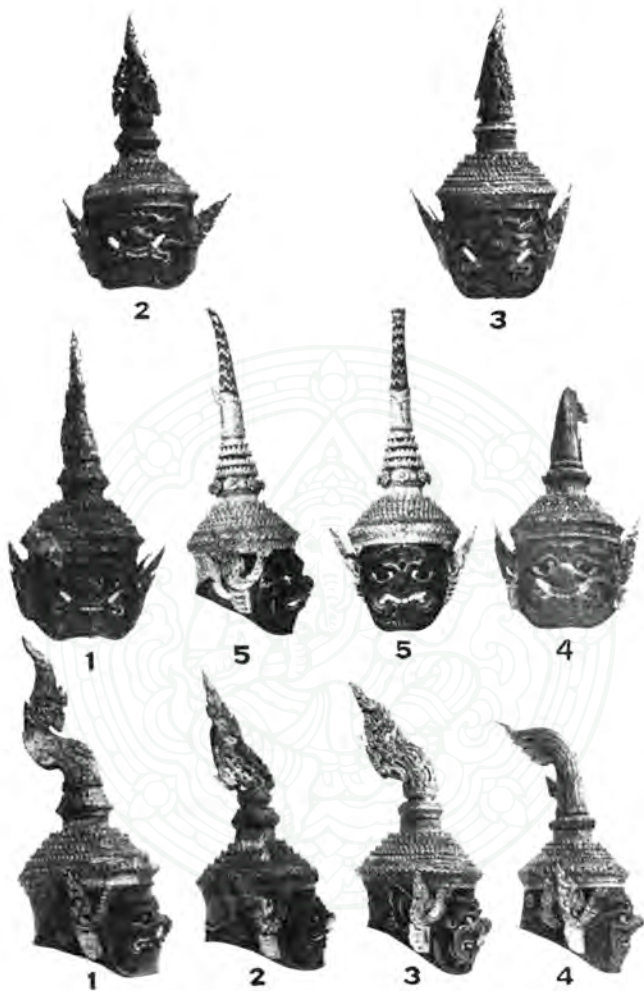
1. พระอิศวร 2. พระพรหม 3. พระปรคนธรรพ 4. พระปัญจสีขร
 5. พระภรตมุนี หรือ ศีรษะพระครุ

1. กุมภกรรณ (หน้าทอง) 2. พิเภก 3. ทศกัณฐ์ (หน้าทอง)
4. นางสำมนักขา

1. อินทรีชิต 2. สัทธาสุร 3. รามสุร

1. มังกรกัณฐ์ 2. พญาทูนันต์ 3. มัจฉราพณ์
 4. วิรุณจำบัง 5. พระพิราพ (ทรงเครื่อง)

1. กุมภกรรณ 2. รามสูร 3. พระพิราพ(บ้า)

1. หิรันตขัณฑ์ 2. อากาศตะไล 3. สวาหุ

1

2

3

1

2

3

4

5

6

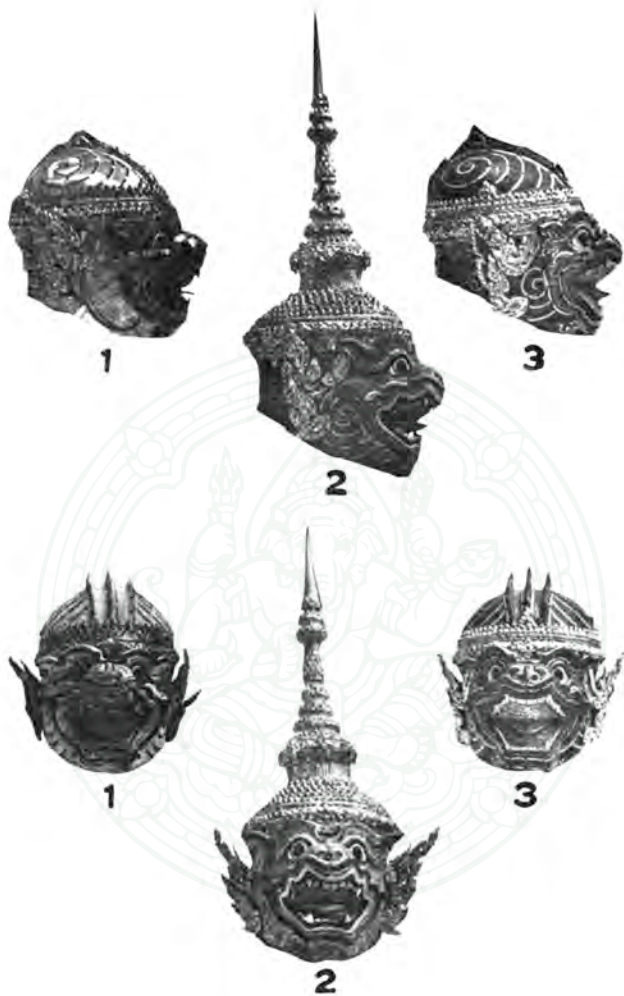

4

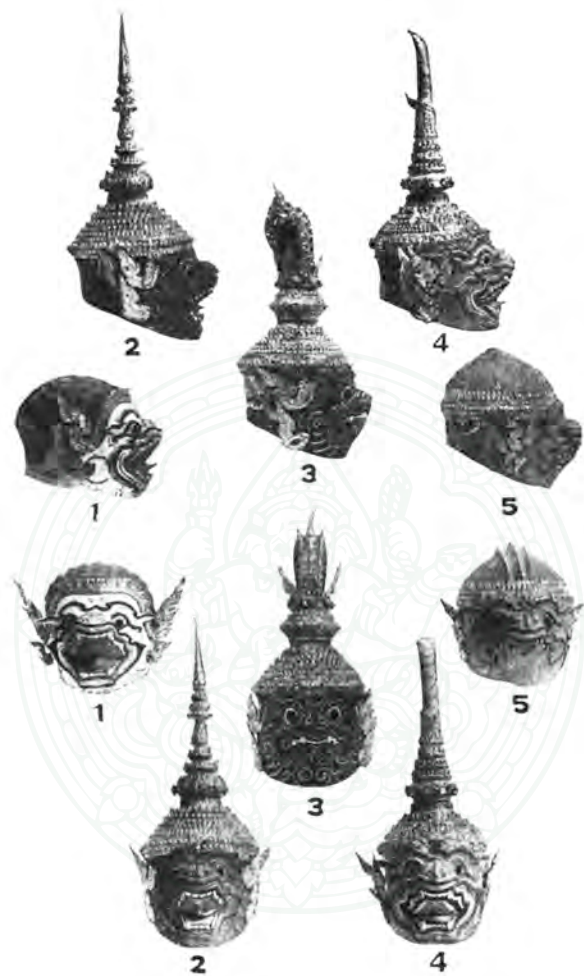
5

6

1. นางผีเสื้อสมุทร 2. นางกานาสูร 3. นางสามหน้า
 4. โพนาศรีขั้ววงศ์ หรือ ทศพิน (หน้าทอง) 5. นนทก 6. วิรุณมุข

1. หนุมาน 2. ชามพวราช 3. นิลพัท

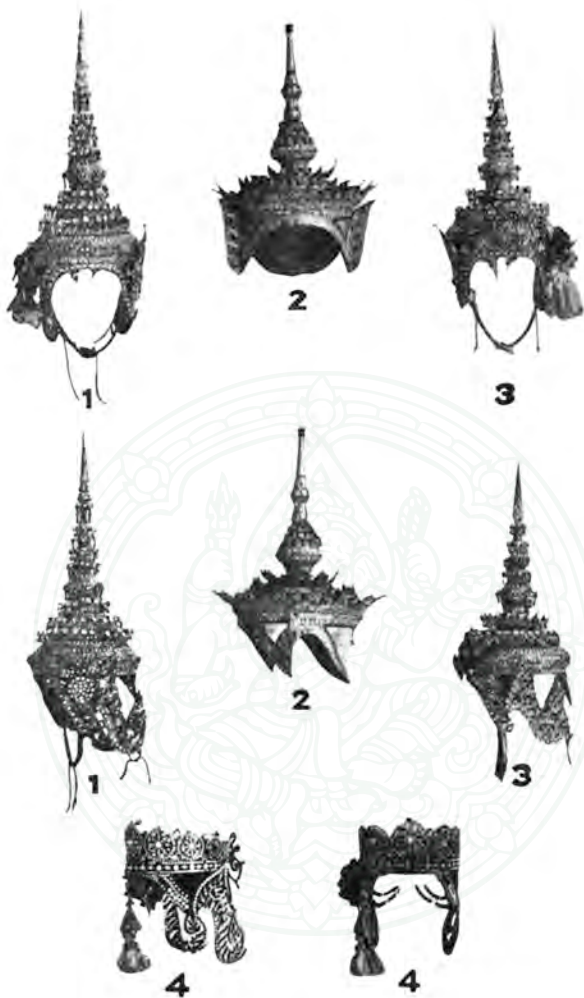
1. อสุรผัด 2. ชมพูพาน 3. องคต
 4. สุครีพ 5. นิลพานร หรือ พิมลพานร

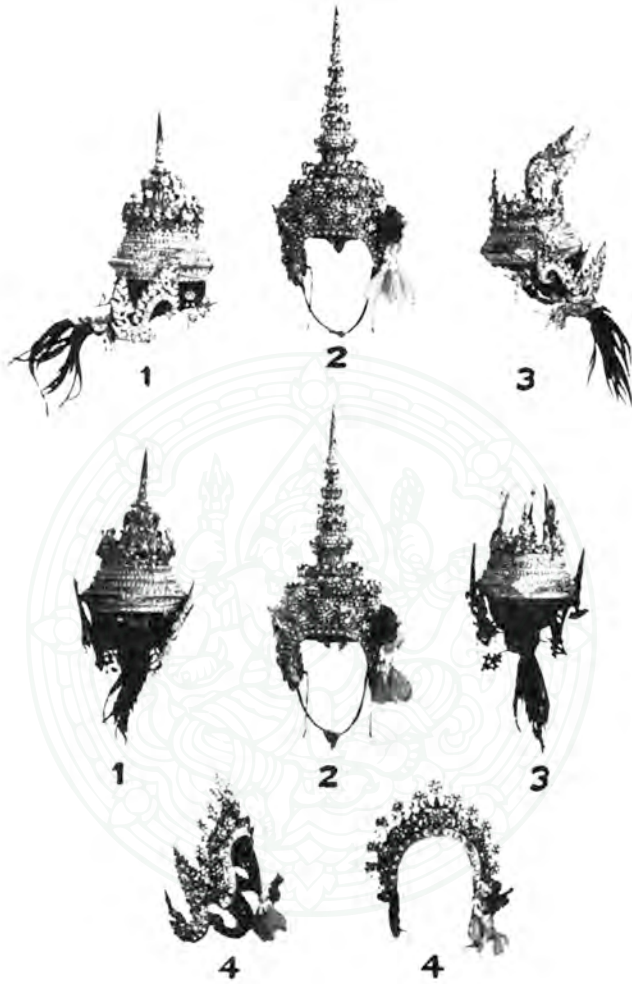
1. นิลนงต์ 2. พาลี 3. ชมพพาน หรือ ชมพทม

1. อสูรผัด 2. หนุมาน 3. นิลพัท
 4. หนุมานแสดงฤทธิ์ (โปรดสังเกตมีหน้าข้างหลังอีก ๓ หน้า)
 5. นิลพานร หรือ พิมลพานร (ปากหุบ)

1. ชฎาขอดแหลม 2. เทริดขอดแหลม
 3. มงกุฎสตรี 4. บั้นจู้เหรีจ

1. รัดเกล้าขบอด 2. มงกุฎสตรี
 3. รัดเกล้าเปลว 4. กะบังหน้า

หนังสือความรู้ทางนาฏศิลป์ และ คุริยางคศิลป์

มีจำหน่าย:—

๑.	ตู้จิบัตรละครคอนเรื่องต่าง ๆ (บางเรื่องหมด)	เล่มละ	๒๐๐ บาท
๒.	บทละครคอนเรื่องอุณรุท	เล่มละ	๒๐๐ บาท
๓.	บทละครคอนคอนพระอภัยมณีพบนางตะเวง	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๔.	บทละครคอนเรื่องสุวรรณหงส์	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๕.	บทละครคอนเรื่องอิเหนา	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๖.	บทโขน—ชุด—หนุมานอาสำ	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๗.	บทโขน—ชุด—สี่ดาบไฟและปราบบรรดักตป	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๘.	บทละครคอนคอนพตยาเพชรพตยาบัวออกศึก	เล่มละ	๓๐๐ บาท
๙.	เครื่องแต่งตัว โขน ละครคอน	เล่มละ	๕.๐๐ บาท
๑๐.	โขนภาคต้น	เล่มละ	๓๐.๐๐ บาท
๑๑.	ตำราไหว้ครู โขน ละครคอน	เล่มละ	๓๐.๐๐ บาท
๑๒.	ตั้งและลักษณะหัวโขน	เล่มละ	๓๕.๐๐ บาท
๑๓.	งานตั้งคตศิลป์	เล่มละ	๒๐.๐๐ บาท
๑๔.	สิบสองเรื่องอุปรากร	เล่มละ	๒๐.๐๐ บาท
๑๕.	ดนตรีสำหรับประชาชน (ฉบับรวมเขียนเล่ม)	เล่มละ	๓๐.๐๐ บาท
๑๖.	อธิบายนาฏศิลป์ไทย (มีภาพมาก)	เล่มละ	๔๐.๐๐ บาท
๑๗.	{ ภาพตายเดินท่ารำแม่บท	เล่มละ	๕.๐๐ บาท
	{ Pictorial Figures depicting Basic Postures of Thai Dancing		
๑๘.	Siamese Music	เล่มละ	๓๐.๐๐ บาท
๑๙.	The Preliminary Course of Training in Siamese Theatrical Art	เล่มละ	๒๕.๐๐ บาท
๒๐.	Classical Siamese Theatre	เล่มละ	๓๐๐.๐๐ บาท

เชิญเรียกซื้อได้จากเจ้าหน้าที่ ณ โรงละครศิลปากร